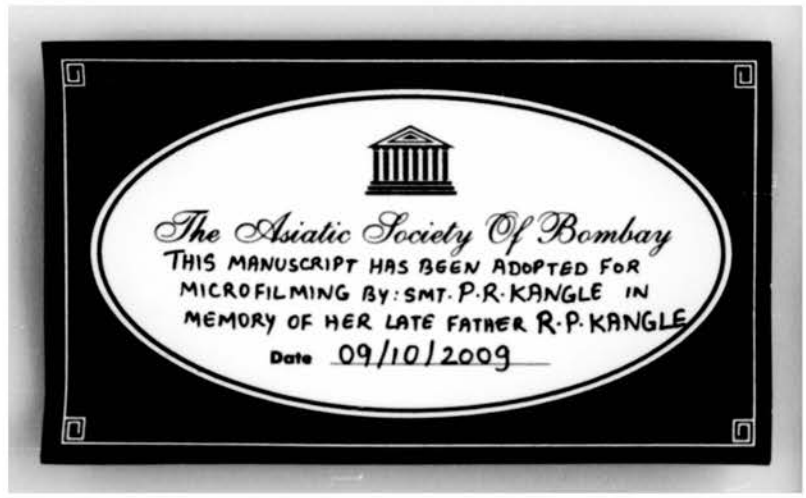
The Asiatic Society Of Bombay
THIS MANUSCRIPT HAS BEEN ADOPTED FOR
MICROFILMING BY: SMT. P.R. KANGLE IN
MEMORY OF HER LATE FATHER R.P. KANGLE
Date 09/10/2009

379
1918

॥श्री॥कर्णप्रकाशटिकारंभः एवंसंबन्धः॥९३२५॥श्री॥

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

श्रीगणेशायनमः श्रीमद्दंतिमुखंनत्वाब्रह्माविष्णुशिवैर्ननुं सर्वाभीष्टप्रदंवंदेहादशास्यपुरोस्थितं १ जाग्रत्तीदसना
स्यमगिरामप्यधिदेवता सरस्वतीजयत्येषाचतुर्वदनगामिनी २ • नत्वादंतिमुखंसुशास्त्ररचनाबुधिप्रदांभारतीवेद्योवि
ष्णुशिवान्गुरून्हमिमासूर्यादिकान्रवेचरान् ज्योतिःशास्त्रसुधाब्धिलंघनपटुप्रीतिप्रदंबल्दचोव्याख्यासेकरणप्रकाश
मधुनाश्रीश्रीनिवासःसुधीः प्राग्गोसितस्यस्ययथस्वनिष्प्रत्यूहपरिसमाप्तिंचख्यानप्रचयगमनायोशिष्टाचारप्रिरिप्राप्त
विशिष्टदेवनाप्रणतिपुरःसरं श्रीवसुधिमनुकूलयन्विर्कीर्षितंप्रतिजानीते ब्रह्माच्युतेति यनार्कशशांकभौमसौम्य
ज्यशुक्रशनिवागधिपागणेशान् नत्वाहमार्यसदृशास्त्रसमंकरोमिश्रीब्रह्मदेवगणकःकरणप्रकाशं १ ब्रह्माच्युतेति
श्रीब्रह्मदेवगणकःकरणप्रकाशंकरोमीतिक्रियाकारकसंबंधः ब्रह्मा चतुर्वदनः अच्युतः नारायणः त्रिनयनः परमेश्व
रः अर्कः आदित्यः शशांकः चंद्र भौमः मंगलः सोम्योबुधः इज्यः बृहस्पतिः शुक्रः भार्गवः शनिः शनैश्चरः वाग
धिपा सरस्वती गणेशः विघ्नेश्वरः एतान्नत्वानमस्कृत्य आर्यसदृशास्त्रसमं आर्यसदृसिद्धांतानुसारिणंकरणप्रकाशं
करणप्रकाशारव्यंकरणंकरोमिश्रीब्रह्मदेवगणकोहंवदामि १ अथह्यार्यालोकाभ्यांजहर्गणानयनमाह शाकःशाकद
त्रौ१९१४ नितोरवि१२ गुणश्चैत्रादिमासांन्वितोहिस्थोदस्त २हतोहिराम ३२ सहितोधोगतपंनदे९९६ र्हृतः लब्धोनोवित्तृतः
त्रिलीमुखरसे ६५ रासाधिमासांन्वितःखत्रि ३० घ्नःसतिथिर्हिधाकररसे ६२ युक्तस्ततोधःकृतः २ विलोचनघ्नस्त्रिरसेवेदघ्न
९४०३ हृतःफलान्वितःसागरषड्भि ६४ रुद्धृतः फलावमानोनगुवारपूर्वकोभवत्यर्यरब्युदयादहर्गणः ३ शाकः शाकवर्ष
समुदायः शाकदशोनितः चतुर्दशाधिकसहस्त्रो१०१४नितः शेषांकः गताब्दसंज्ञः सः रविगुणः द्वादशघ्नि१२ र्गुणितः चै
त्रादिमासांन्वितः चैत्रादिगतमासैर्युतः द्विस्थः द्विस्थानेस्थापितः दस्रहतः एकोद्वि २ गुणितः द्विरामसहितः द्वात्रिंशता ३२
युतः अधः तस्याधोभागेनहृत्स्थापनीयइत्यर्थः भूपनंदैर्हृतः षोडशाधिकनवशते९१६ र्हृतः लब्धोनः तदुपरिस्थः त
स्फलनहीनः त्रिलीमुखरसैः पंचषष्ट्या ६५ भाजितः आप्ताधिमासांन्वितः लब्धैःसैकमेकैरधिमासैर्युतः खत्रिघ्नः त्रिंश

381
19/18

ता ३० गुणितः सतिथि तन्मासगततिथिभिःसहितः द्विधा द्विस्थानेस्थापितः कररसैर्युक्तः द्विषष्ट्या ६२ युतः ततोधः
कृतः तस्मादधोभागेनहृत्स्थापनीयः विलोचनघ्नः द्वि २ गुणितःत्रिरवेदघ्नहृतः व्यधिकचतुःशताधिकसहस्त्र १४०२
शक्रः फलान्वितः तदुपरिस्थः तत्फलेनयुक्तः सागरषड्भिरुद्धृतः चतुषष्ट्या ६४ शक्रः फलावमानोनः तत्फलएवंसय
दिनःरहितः हृग्वारपूर्वकः शुक्रवारादिभवत्यर्यरब्युदयादहर्गणः सूर्योदयात् अहर्गणः अहर्गणोभवति अथरविम
ध्यानयनमाह दस्त्रघ्नोयुगणांकविश्ववित्तृतोलब्धोनितोऽहर्गणोदशाद्याः सूर्यसितेंदुजागुरुकुजार्कसुतांचलोच्चभवेत् नंदाष्टपु
तिथींदुभिर्दिनगणादासांशकैश्चोनितात्भागाःखाग्नित्तृताग्रहादिनकरैर्भक्ताग्रहाःपर्ययात् ४ दस्त्रघ्नइति युगणः अह
र्गणः दस्त्रघ्नः द्वि २ गुणः अंकविश्ववित्तृतः नवत्रिंशताधिकशते१३९ शक्रः लब्धोनितोऽहर्गणात् अहर्गणात् लब्धफलेनरहि
तात् पुनर्दिनगणात् अहर्गणात् नंदाष्टपुतिथींदुभिः एकोननवत्यधिकपंचशताधिकपंचदशसहस्त्राधिकफलशेषा१५५८९
सांशकैर्लब्धभागकलाद्यैः ऊनिताः पूर्वानीतफलरहितअहर्गणाद्रहितइत्यर्थः तेऽशाभवंति तेखाग्नित्तृताः त्रिंशता ३० भा
जिताः राशिभागकलाविकलाः दिनकरैर्भक्ता द्वादशघ्नि १२ र्हृतः शेषाःराशिभागकलाविकलाः मध्यमाः मध्यभवंति
अथचंद्रमध्यानयनमाह अहर्गणोगुणहतोनगचंद्रभक्तोलब्धान्वितोगुणशशांकहतोदिनोद्यः चंद्रोंशकादिरिषुभूगुणनाग
भक्तोदशादिलब्धरहितोभवतिपूर्ववत् ५ अहर्गणइति अहर्गणः अहर्गणः गुणहतः त्रि ३ गुणितः नगचंद्रभक्तः
सप्तदशभिः१७ भाजितः तत्फलं गुणशशांक १३ हतदिनोद्यभागादियोज्ये पुनःपंचदशाधिकअष्टसहस्त्र ८३१५ भाजिताअहर्
गणफलंतदंशादिरहितंतद्राशिभागकलाविकलात्मकंमध्यं तभुवयुक्तंचेत्स्पष्टचंद्रमध्यंभवति अथभौममध्यानयनमाह
अहर्हतोदशगुणस्वरवेदसैर्भागोनितोनवशशांकहृतोलवादिः क्षोणीसुतोदिनगणात्खगजाभ्रभूपैर्भागोनितोनवशशां
कहृतोलवादिः क्रांदवासकालिकादिफलोनितस्यात् ६ अहर्हतइति अहर्गणः दशगुणः दश१० घ्नः स्व
द्विधा खवेदसैर्भक्तः त्रिंशताधिकद्विशत २३० हृतः लब्धभागोनितः उपरिस्थः नवशशांकहृतः एकोनविंशत्या १९ भक्तः

लवादिः। भागादिः। पुनः। दिनगणात्। रवगजाब्धिभूपैः। जह्रीत्याधिकषोडशसहस्रै १६०८ भाजितालब्धंकलादिपूर्वसंस्कृ
ताज्जहर्गणरहितंचेत्केवलांशादिमध्येतध्रुवयुक्तंचेमध्यंभवति अथबुधशीघ्रोच्चानयनमाह रुद्राहतोदिनगणोनवरुद्र भ
क्तोलब्धान्वितोयुगहतोयुगणोज्ञशीघ्रे अंशादिकंगुणगजाद्रिनवेंदुभक्तात्खांचयाब्दवतिलब्धलवादिकोनं ७ रुद्राहत
इति। दिनगणः। रुद्राहतः। एकादश ११ गुणितः। नवरुद्रभक्तः। एकोनविंशत्याधिकशते ११९ भक्तः। पुनः। युगणः। युग ४हणः।
लब्धान्वितः। तत्फलसहितश्चलवादिः। पुनरहर्गणात्। गुणगजाद्रिनवेंदुभक्तात् अशीत्याधिकसप्तशताधिकैकोनविंशति
सहस्र १९७८ भाजितालब्धमंशादिकंभागादिकंपूर्वसंस्कृतजहर्गणरहितंचेत्केवलांशादिध्रुवयुक्तंचेद्बुधशीघ्रोच्चंभ
वति अथगुरुमध्यमानयनमाह जहर्गणोधः कुयुगाग्निभाजितः फलोनितः सूर्यवत्तोंशपूर्वकः गुरुर्भवेद्वेदाग्निखख
गरर्तुभिर्दिवागणादाप्तकलादिवर्जितः ६ जहर्गणइति। जहर्गणः। अधः। द्विधा। कुयुगाग्निभाजितः एकचत्वारिंशद
धिकत्रिशते ३४१ भाजितः। फलोनितः। लब्धेनरहितः। उपरिस्थः। सूर्यवत्तनः। द्वादशभि १२ र्भाजितः। अंशादिपूर्वकः। भागादिः
पुनः। दिनगणात्। जहर्गणात्। वेदाग्निखसागरर्तुभिः। एकोनचत्वारिंशदधिकचतुःषष्टिसहस्रै ६४०३९ राप्तकलादिवर्जितः
। लिप्तादिरहितः। पूर्वसंस्कृतजहर्गणः अंशादिगुरुर्भवति। तध्रुवयुक्तंचेत्तुत्थगुरुमध्यंभवति अथशुक्रशीघ्रोच्चानय
नमाह व्योमाब्धिचंद्रगुणितोयुगणोद्विधासोद्वौलाब्धिचंद्रविहृतः सफलोग्निषड्भिः भक्तोंशकादिसितशीघ्रमहर्गणाद्भृत्
व्यष्टषड्भूविहृतात्फलमंशकोनं ९ व्योमाब्धीति। युगणः। जहर्गणः। व्योमाब्धिचंद्रगुणितः। द्वात १०० गुणितः। द्विधा। द्वौलाब्धिचंद्र
विहृतः। सप्ताधिकशते १०७ भाजितः। सफलः। लब्धफलसहितः। अग्निषड्भिः। विषष्ट्या ६३ भक्तः। अंशादिः। भागादिः। पुनः।
अहर्गणात्। खाब्ध्यष्टषड्भूविहृतः। त्रिंशताष्टाधिकषड्भसहस्र ६८३० भाजितालब्धमंशादिपूर्वसंस्कृतजहर्गणादूनंचेत्केवलमं
शादिशुक्रशीघ्रोच्चंतध्रुवयुक्तंचेत्तुत्थंभवति अथशनैश्चरमध्यानयनमाह द्विधायुरंदःखरवरामभाजितः
फलान्वितःखाग्नित्हृतोर्कनंदनः लवादिरष्टांगनवांगभाजितःकलादिहीनोदिनसंचयाब्धवेत् १० द्विधायुरंदइति

383
1918

युरंदः। जहर्गणः। द्विधा। खरवरामभाजितः। त्रिंशते ३० भाजितः। फलान्वितः। लब्धान्वितः। सः। खाग्नित्हृतः। त्रिंशत्ता ३० भाजितः। लवा
दिर्भागादिः। दिनसंचयात्। जहर्गणात्। अष्टांगनवांगभाजितात्। अष्टषष्ट्याधिकनवशतषट्सहस्रै ६९६८ र्भाजितात्। जहर्गणात्। ही
नः। लिप्तादिरहितः। पूर्वसंस्कृतजहर्गणः अंशादिकेवलमध्यं। तध्रुवयुक्तंचेत्तुत्थमध्यंभवति अथचंद्रोच्चानयनमाह
जहर्गणोधः खयुगाब्धिभाजितः फलान्वितोनंदहृतोलवादिकं फलंविधूच्चंसकलंप्रजायतेसप्ताष्टशैलाद्रिहृतादहर्गणात् ११
जहर्गणइति। जहर्गणः। जधिः। द्विधा। खयुगाग्निभाजितः। चत्वारिंशदधिकचतुःशते ४४० भक्तः। फलान्वितः। लब्धेनसहितः। उ
परिस्थः। सः। नंदहृतः। नवभि ९ र्भाजितः। लब्धंजशादि। पुनरहर्गणात्। सप्ताष्टशैलाद्रिहृतात्। सप्ताशीत्याधिकसप्तशताधि
कसप्तसहस्रै ७७८७ र्भाजितात्। यल्लब्धंतत्कलाविकलात्मकंसहितंकलाविकलाभ्यांजशादिविधूच्चंप्रजायते। तध्रुवयुक्तंचेत्तु
त्थचंद्रोच्चंभवति अथराहुस्फुटानयनमाह जहर्गणोनागहतोविभक्तोरूपेपुचंद्रैः फलमंशापूर्वं गजाब्धिविश्वेषुहृतानि
नोघात्सांशंभचक्रासतिनंतनमस्यात् १२ जहर्गणइति। जहर्गणः। नागहतः। अष्टभि ८ र्गुणः। रूपेषुचंद्रैर्भक्तः। एकपंचाशत
धिकत्रिशते ३५१ र्भाजितः। लब्धमंशादि। पुनर्दिनोघात्। जहर्गणात्। गजाब्धिविश्वेषुहृतात्। अष्टचत्वारिंशदधिकत्रिशतोत्तरैक
पंचाशत्सहस्र ५१३४८ भक्तात्। लब्धमंशादिसांशमंशासहितंपूर्वोक्तप्रकारेणराशिभागकलाविकलाः कृत्वाभचक्रासतिनं। तद्रा
श्यादि। द्वादशराशिभ्यः १२ त्यक्तंचेत्स्वेषः केवलराहुः। तध्रुवयुक्तंचेत्तुत्थराहुःस्फुटस्यात् अथद्वाभ्यांश्लोकाभ्यांसूर्यादीनांसप्त
नांचंद्रोच्चस्यराहोश्चक्रमाद्राश्यादिविकलातध्रुवारंभंप्रदर्श्यते रुद्राम्बुपतयोरदानगशरामानोमावाल्लारकाव्योमाक्षाणिनरवाविधो
र्हुतभुजोविश्वेषवदस्वारमाः भूपुत्रेतुरगायुगाः शितिगुणाः सूर्यार्बुधोच्चेसदाषट्दस्रोरससायकामुनियमाक्षिप्यागुरोरादयः
१३ आशामावावसुदृशोष्टशरांशितोचेरामायमोकृतभुवोनिदृशोर्कसूनो रूपेशरानवयुगानिनृपाविधूच्चेपातेशशीहुतभुजस्तुर
गेंदवोर्कीः १४ रुद्राम्बुपतयइति। भानुमध्येकेवलरुद्राम्बुपतयोरदानगशराः एकादशरागशयः ११ षोडशनागाः १६ द्वात्रिंशल्लिप्ताः
३२ समपंचाशद्विलिप्ताः ५० यथाक्रमंक्षिप्योजनीयाः। विधोश्चंद्रोमावस्तारकाव्योमाक्षीणिनरवाः। एकादशरागशयः ११ सप्तविंश

385
1918

नागाः २७ विंशतिकलाः २० भूपुत्रेकुजे। हुतभुजोविश्वेरवदक्षारसाः।त्रयोराशयः ३ त्रयोदशभागाः १३ विंशतिः कलाः २० षड्विं
लाः ६ बुधेऽब्धिबुधशीघ्रोच्चे। तुरगायुगाः खतिगुणाः सूर्याः। सप्तराशयः ७ चत्वारोभागाः ४ एकविंशत्कलाः २१ द्वादशाधिकलाः १२
गुरौकेवलबृहस्पतिमध्ये। षट्दस्रोरससायकामुनियमाः। षड्राशयः ६ द्वौभागौ २ षट्पंचाशल्लिप्ताः ५६ सप्तविंशतिर्विलिप्ताः २७
भादयः राशयादयः क्षेप्यायोजनीयाः। सितोऽब्धियुक्तस्यकेवलशीघ्रोच्चे। आशाभावसुदृशोष्णरोचिषः। दशराशयः १० एकादशभागाः
११ अष्टाविंशतिः कलाः २८ अष्टपंचाशद्विकलाः ५८ अर्कस्नोकेवलशनिश्चरमध्ये रामायमाकृतभुवोग्निदृशः। त्रयोराशयः ३
द्वौभागौ २ चतुर्दशकलाः १४ त्रयोविंशतिकलाः २३ विधूच्चेचंद्रोच्चे। रुद्रपंशरानवयुगानिचपाः। एकोराशिः १ पंचभागाः ५ एकोन
चाशत्कलाः ४९ षोडशविकलाः १६ पातभवक्रशोधितराहौ। राशीदुतभुजस्तुरगेदवेदार्कौ। एकोराशिः १ त्रयोभागाः ३ सप्तदशक
लाः १७ द्वादशविकलाः १२ यथाङ्कमंपूर्वार्धेनभुक्तिकलाउत्तरार्धेनविक्षेप्याः एवंप्रकारेणयथाङ्कमंधुवयुक्तेषुसत्सु ध्रुवसंस्कृतस्यु
ग्मध्यासवंति अथसूर्यादीनांसप्तानांग्रहाणांचंद्रोच्चस्यराहोश्चयथाङ्कमंपूर्वार्धेनभुक्तिकलाउत्तरार्धेनविकलाश्चप्रदर्श्य
ते सूर्याभ्दुक्तिकलाः क्रमान्नवशराः खांकाद्रयोभूगुणाबाणाभोधियमाशरारसखगादस्त्रोरसाबंन्ध्यः नागास्त्रायकबंन्ध्याः
यमादंतानभः कुंजराः शस्त्यंरुपयुगानिरुपशशिनः प्रोक्ताविलिप्ताइमाः ॥५ सूर्यादिति। सूर्यात्क्रमाद्भुक्तिकलाः गति
कलाः। सूर्यस्य। नवशराः। एकोनषष्टिः ५९ चंद्रस्य। खांकाद्रयः। नवत्युत्तरसप्तशतानि ७९० कुजस्य। भूगुणाः। एकत्रिंशत् ३१
बुधशीघ्रोच्चस्य। बाणाभोधियमाः। पंचचत्वारिंशदधिकद्विशते २४५ गुरोः। पंच ५ भूगोः। रसखगाः। षण्णवतिः ९६ शनेः। दर्शो
द्वे २ चंद्रोच्चस्य। रसाः। षट् ६ राहोः। बंन्ध्यः। त्रीणि ३ सूर्यस्यविलिप्ताः। नागाः। अष्टौ ८ चंद्रस्य। सायकबंन्ध्यः। पंचविंशत् २५
जस्य। रसयमाः। षड्विंशतिः २६ बुधस्य। दंताः। द्वात्रिंशत् ३२ गुरोः। नभः। शून्य० शुक्रशीघ्रोच्चस्य। कुंजराः। अष्टौ ८ शनेः। शून्य
खं० चंद्रोच्चस्य। रुपयुगानि। एकचत्वारिंशत् ४१ राहोः। रुपशशिनः ११ एकादश। एताः विलिप्ताः क्रमात्लोक्याः॥ अथय
हाणांदेशांतरसंस्कारमाह अवंतिकादक्षिणसाम्येरखायेप्रदेशतः पश्चिमपूर्वदेशे भुक्त्यध्वघाताः स्वस्वभुक्तिर्दशांतरयोजनगुणिताः। खरसैर्विभक्ताः फलंविलि

प्ताः स्वमृणंगृहेषु १६ अवंतिकेति। अवंतिकादक्षिणेसाम्येरखायेतिष्ठति। अवंतिकाउज्जयनी। पश्चिमपूर्वदेशेदक्षिणेन
रेखायाः पश्चिमपूर्वदेशे। भुक्त्यध्वघाताः। स्वस्वभुक्तिर्दशांतरयोजनगुणिताः। खरसैर्विभक्ताः। षष्ट्याविप्तोजिताः फलंविलिप्ता
। स्वमृणंगृहेषु। सूर्यादिगृहेषु। पश्चिमदेशेचेत्यनंकार्यं। पूर्वदेशेचेतदृणंकार्यं पाठांतरे रुद्रा ११ व्योमकरा २० धृति १८ वे
सुमुखो १८ भानिनागा ११ स्तारका २७ शैलो ७ व्योमविश्वेवा १३ विधोनव ९ जिना २४ रामषव ५३ स्तारकाः २७ भौमेद्वौ
२ खगभूमयः ११ श्रुतियुगा ४८ व्यंगनब्धयो ४३ शोऽकेबाणा ५ रुपकरा २९ मरुज्जलधयो ४५ बाणार्णवा ४५ गीष्पतो ९
शोऽकेखगा ० नवमुवो १९ द्विगुणा ३२ नखाश्च २० मंदरसा ६ यमदृशो २२ द्विकृता ४२ भुजंगाः ८ तुंगेयुगा ४ क्षितिदृशो २१ षट्
गुणा ३६ नवाब्धाः ९१ पातशरा ५ वसुदृशः २८ शिखिनो ३ द्विरामाः ३२ ॥ ६ ॥ सेपेर्युतादिनगणाब्दखखेचरास्तेमध्यदिशास्यपुरि
रव्युदयमर्वति इत्याचार्यश्रीमन्महाराष्ट्रकश्रीमद्दिवाकरात्मजवायवारीन्द्रापरिपूर्णसुधाकरश्रीमल्लक्ष्मीनिवासभट्टवि
रचितकरणप्रकाशाख्यानेग्रहाणांसंज्ञागृहमध्याधिकारोनामप्रथमोध्यायः अथद्वितीयाध्यायेचंद्रादित्ययोस्फुटानयनं
तिथ्यानयनंप्रकारंचाह रुपाग्नयोनवयमाः शरलोचनानिनंदंदवोदिनकराश्रुतयः क्रमेण ज्यार्धान्यमूनिवसुशैलखवाङ्नोच्च
खेटंभृदूच्चरहितंभृदुकेंद्रमाहुः १ रुपाग्नयइति रुपाग्नयइत्यादिगृहस्फुटादिसाधनार्धेज्यारखंडे। सूर्येंदौ। मंदकेंद्रंच
तावदुच्यते। पंचदशभागा १५ मिकाज्याराशित्रयंस्यात्षडज्या। प्रथमज्या। रुपाग्नयः ३१ द्वितीयज्या। नवयमाः २९ तृतीयज्या
। शरलोचनानि २५ चतुर्थज्या। नंदंदवः। एकोनविंशतिः १९ पंचमीज्या। दिनकराः। द्वादश १२ षष्ठीज्या। श्रुतयः। चतस्रः ४ अभ्र
निखंडानि। इनोच्चंसूर्यमंदोच्चं। वसुशैलखवाः। अष्टसप्ततिभागाः ७८ भृदूच्चरहितं। खेटंमंदोच्चरहितं। भृदुकेंद्रं। आहुः। शिष्टाः
अथभुजकोटिज्ञानोपायमाह केंद्रेत्रिभादनधिकेसतिदोस्तदवराशित्रयात्समधिकेपतितेभषड्भात् षड्राशितषड्धि
केरहितात्तच्चक्रार्धादधिकेभवतिबाहुरिहावशेषः २ केंद्रइति केंद्रेत्रिभादनधिकेसति। त्रि ३ भाराशित्रयात्। अनधि
केऽनेसतिदोस्तदवसाएवभुजा। राशित्रयात्समधिकेकेंद्रेसतियदवशिष्टंराश्यादिसाएवभुजा। षडधिकेकेंद्रे ६ सतिषड्भोनितः

।षड्राशिभिः६ रहितः।शेषएवमुजा।नंदाधिकेकेंद्रेसति।नवराश्यधिके९सति।द्वादशराशिभ्यः१२शोधितेसतियोवशेषःस एवभुजा।इहशास्त्रिसएवबाहुः इदानींभुजजीवानयनमाह भागीकृतेतत्रशरेंदुभक्तेभुक्तज्यकासंगुणितेवशेषे भो ग्यज्यावाणवशांकभक्तेभुक्तज्यकाभिःसहितासुजज्या ३ भागीकृतइति।स्थिरराशित्रिंशात् ३० गुणितावित्यमानभागयुता इत्यर्थः।तत्रभागशरेंदुभक्ते।पंचदशभि१५र्भाजितेयल्लब्धंतत्भुक्तज्यकासंख्य।अवशेषे।शेषभागकलाभोग्यज्यया भाविन्याज्य यासंगुणितेवर्धतेसति।बाणवशांकभक्ते।पंचदशभिः१५भक्तेयल्लब्धंताभिर्भुक्तःज्यकाभिःसहितासतिभुजज्याभवति।अत्रा भावः।भागीकरणानंतरंपंचदशभिर्भाजितेसतिलब्धमेकंचेत्रूपाग्नयइत्येषाज्यास्यात्।लब्धंद्वयंचेत्रूपाग्नयोनवयमाइति ज्याह्वयं।तदाषष्टिः लब्धत्रयंचेत्तज्यात्रयंस्यात्तदापंचाशीतिः।लब्धंचतुष्टयंचत्तत्तोज्याः तदाचतुरधिकशतं।लब्धंपंच चेत्पंचज्याः तदाषोडशाधिकशतं।लब्धंषट्चेत्षट्ज्यातदाविंशत्यधिकशतं।यदातुभागीकृतंपंचदशभागेभ्योन्यूनंतदा शिष्टं५रूपाग्नयइतिगुणइत्यापंचदशभिर्भक्तायल्लब्धंतदेवज्या अथायनांशानयनप्रकारंतदुपयोगंचाह व्योमाद्रिबा णैःसहितोद्वहृदाप्तवेदाप्तषष्ट्याविवृत्तोनयनांशाः देयाद्ग्रहलग्नचरापमानांसिध्येबुधैर्दृग्गलनायनेच ४ व्योमेति।अत्र संख्या। अनेनशांकदशोनितः।अत्रद्वंदइत्युच्यते।तादृशात्सूसंख्याव्योमाद्रिबाणैः।सहिता। सप्तत्यधिकपंचशत्५००सहिता ।षष्ट्या६०भाजिताअयनांशाभवंति।ग्रहे।लग्नानयनेचरार्धानयनेक्रांत्यानयनेअयनानयनेबलनानयनेछायानयनेपा तवेधत्यानयनेलंबनानयनेचासिध्येबुधैर्दयाज्जयनांशाः भवंति अथधनुरानयनमाह ज्यांबिशोध्यशरंचंद्र ताडितेभाग्यखंडविवृत्तनावशेषके। द्युत्थखंडपरिमाणसंगुणेबाणशीतकिरणैर्युतेधनुः ५ ज्यामिति ज्यासमूहंसं स्थाप्यत्रयाज्याशोधयितुंशांकेनतांताविशोध्यशोधितज्यासंख्याज्ञात्वातत्संख्यापंचदश १५गुणितासैकतत्रस्थापनीयः।अ नेनशरंचंद्र१५ ताडितेपंचदशागुणितेभोग्यज्ययात्तेयत्फलंतत्द्युत्थखंडपरिमाणसंगुणैःशोधितज्याबाणशीतकिर णैनगुणितायुतंधनुर्भवति अथचंद्रादित्ययोःस्फुटानयनमाह दोर्ज्यारवेःशतगुणागुणनंदभक्तांचंद्रस्यपंच

387
1918

गुणितादृत्तनाफलंस्यात् लिप्तादितेनरहितासहितारवेर्दृक्केंद्रेक्रमाक्रियतुलादिगतेस्फुटार्कः ६ दोर्ज्यैति।रविमध्येस्वमे दाद्यंवसुशलवाद्इतिस्फुटातुलादिमेषादिगतेकेंद्रज्ञात्वातत्केंद्रसंख्यामन्यत्रस्थापइत्वा।भुजांकृत्वाज्यामनयेत्।सारवेर्दोर्ज्यात्यु च्यते।साशीतगुणा१०० गुणनंदभक्तांत्रिनवतिभि९३र्भाजिता।लब्धंलिप्तादिरविमध्येमेषादिचेत्तरणं।तुलादिचेत्स्वर्णं।तदास्फुटर विर्भवति।चंद्रस्यचंद्रोच्चरहितचंद्रस्यपूर्ववत्भुज्यामानीसापंच ५ गुणितादृत्तहृता।द्विरभाजिता।लब्धंलिप्तादिचंद्रमध्येपूर्ववत् ।संस्कुर्यात्।तदास्फुटचंद्रस्यात् अथतयोस्फुटगत्यानयनमाह भोग्यज्यकाशांकहृतास्वरांशैर्भवाहृताबाणहताहिमां शाः फलोनयुक्तेमृगकर्कटाद्यकेंद्रगतिस्यष्टतरोभवेत् ७ भोग्यकेति। स्वरांशाः।स्वेः ज्याकर्मणियाभोग्यसाशांकहृता। स्वतुर्दश१४ भाजिताफलंरविमध्यगतोदानधर्मइत्यस्यास्फुटकरणमयेमृगादिकेंद्रेचेत्हीनं।कर्कादौचेद्योज्ये।तदारवि तिस्फुटंभवेत्। हिमांशोश्चंद्रस्यज्या।कर्मणियाभोग्यसाभवाहृता। एकादश११ गुणिता।बाणहृता।पंच५ भक्तालिप्तादिकेंद्रेमृगादि चेत्।तन्मध्यगतोमृगोनलार्धइत्यास्यांहीनं।तदाचंद्रगतिस्फुटास्यात् अथग्रहाणांदोःफलसंस्कारमाह भुक्तिर्ग्रहा णांरविदोःफलघ्नीस्वखांगभूदस्रहृताःफलंस्यात् फलादिकेंतद्रविवद्विधेयेसूर्यादिकेपुस्वमृणंग्रहेषु ८ भुक्तिरिति ग्रहाणांभुक्तिः।गतिः।रविदोःफलघ्ना। स्वेर्दोर्ज्याशतगुणितागुणनंदभक्तफलंभवरविदोःफलमित्युच्यते।तत्गुणितास्वखांग भूदस्रहृताषट्शतोत्तरैकविंशतिसहस्र२१६०० भाजिताफलंफलादिकेषुग्रहेषुरविवत्।स्वमृणंविधेये।क्रियादिचेत्तरणं।तुलादि चेत्स्वर्णं।रविदोःफलंरवौयुक्तंचेत्ग्रहेषुयोज्यं।रहितंचेत्योज्यं अथग्रहाणांचरार्धसंस्कारकर्तुंचरार्धानयनमाह त्रिस्त्रास्तमासंगुणितस्वचंद्रनागास्त्रिभिःसत्रिलवैःक्रमेण अभीष्टदेशक्रियपूर्वकाणांविनाडिकास्युश्चररखंडकानां ९ त्रिस्त्रास्तमेति। अस्तमास्वदेशेविपरीतस्थयात्रिस्त्रास्तापि[ता]। त्रिःप्रदेशेस्थापिता।स्वचंद्रैर्नागास्त्रिभिःसत्रिलवैःक्रमेण।प्रथमादृ ९० गुणिता।द्वितीयाष्ट८ गुणिता।तृतीयात्यंशासहितात्रि३ भागगुणिता।नरांगमित्यनेनेत्यर्थः।एवंगुणितासुसतीषुज्ञातीष्टदेशे स्वदेशक्रियपूर्वकाणांमेषादीनांचररखंडकानांविनाडिकास्युः अथचरर्धक्रियमाह भुजेकृतेस्यष्टसहस्रराशिर्मर्मसंख्य

यायस्त्ररखंडैक्यं तच्चोग्यखंडाद्युवधाः खरामैर्लब्धेनयुक्तंचरखंडकंस्यात् १० भुजीकृतेति।भुजीकृतासायनेस्फुटरवेः
।भसंख्ययारात्रिसंख्ययायश्चरखंडकैक्यंयावान्नक्षत्रार्धास्तावान्चरार्धैक्ययोर्ज्ये।तच्चोग्यखंडाद्युवधात्। तस्यचरार्धस्यचोग्यखंड
शेषांशादिगुणितात्। खरामैः।त्रिघ्न ३०भाजितात्।लब्धफलेनयुक्तंपूर्वानीतचरखंडसहितंचेत्चरार्धंस्यात् अथग
हाणांचरार्धसंस्कारमाह मुक्तिश्चरार्धेनहतात्रिभक्तखरवेदांगरामैः कलिकादिलब्धं सूर्यास्तगेस्वेस्वचरेषुजादोक्
णंतुलादावुदितेन्यथास्यात् ११ मुक्तिरिति।चरार्धेनहतान्मुक्तिः।खखवेदांगरामैर्विभक्ता। षट्शतोनत्रिसहस्र ३६०
भाजिता।लब्धंकलादिस्वचरेषुयहेषुजजादौकेंद्रसूर्यास्तगेरात्रौसंधनंकार्यं।तुलादिचंद्रणं।उदितसूर्याज्जन्यथास्यात्। ज
जादाकरणं।तुलादौधनं अथदक्षिणोत्तरगोलज्ञानोपायंदक्षिणायनोत्तरायणज्ञानोपायंचाह तुलादिमेषा
दिभषट्केर्कैक्रमाद्धेदक्षिणसौम्यगोले कर्कादिषट्केस्थितिमादियाम्येसौम्यायनंस्यान्मकरादिषट्के १२ तुलादिति।तु
लादिकेंद्रचेद्दक्षिणगोलं।मेषादिचेदुत्तरगोलं।मकरादिचेदुत्तरायणं।कर्कादिचेद्दक्षिणायनं अथदिवारात्रिमान
माह द्विघ्नोयुतोनोशरशीतभासोचरार्धनाडीभिरिहक्रमेण द्विघ्नप्रमाणेयुनिशोभवेतांसौम्येन्यथादक्षिणगोलगेर्के १३
हिस्त्रांविति।शरशीतभासोहिस्त्रांपिता। पंचदशसंख्ये१५चरार्धनाडीभिः।क्रमेण।सौम्यगोलेउत्तरगोलेयुतोनो।युक्तरहितो
द्विघ्नक्रमेणदिनार्धरात्र्यर्धंस्तः।द्विघ्न२प्रमाणेद्युनिशेभवेतां। द्विघ्न२गुणितदिनार्धप्रमाणंदिवमानं।रात्र्यर्धप्रमाणं।द्वियुणितंरा
त्रिमानं।दक्षिणगोलगेर्केत्वन्यथा।एतद्रात्रिप्रमाणंदिवमानं।दिवप्रमाणंभवरात्रिप्रमाणं अथानंतरंतिथ्यानयनमाह
तत्घटिकानयनंचाह अर्कोनशीतांशुकलाविभक्तखदस्रशैलैस्तिथयोगताःस्युः शेषगतेष्वेगगनांगनिघ्नंगत्यंतरेणा
पत्तेर्नचनाड्यः १४ अर्केनेति।आदित्यरहितविधुलिप्ताः।खदस्रशैलैर्भक्ता। विंशत्यधिकसप्तशत ७२०भक्ताःलब्धं
गतास्तिथयःस्युः।शेषकलागतेष्वेकृत्वा।तत्कयंगतकलास्ताएवखदस्रशैलाद्रहितास्त्रैदेव्यंभवति। तादृग्गतेष्वेकलेगगनां
गनिघ्ने।षष्टि६०गुणितगत्यंतरेणापत्तेश्चंद्रादित्ययोर्गत्यंतरभक्तेनाड्यस्युः।क्रमेणगताःएष्याश्चनाड्यः अथनक्षत्रयोगान

387
1918

यनंतत्घटिकानयनंचाह कलाग्रहस्यांबरपूर्णनागैर्विभाजितेभानितदेतगतेषु भुक्त्यादिनान्यर्कशशांकयोगेयोग
स्तथास्यात्गतियोगभक्ते १५ कलाग्रहस्यति।ग्रहाणांकलाः।अंबरपूर्णनागैः।अष्टशते ८००भाजिताः लब्धानिगता
निभानिनक्षत्राणिस्युः।शेषकलास्ताः।षष्टि६०गुणिता।स्वस्वगत्याभाजितश्चेत् यल्लब्धंतत्दिननाडिविनाड्यः स्युः।अर्क
शशांकयोगेचंद्रादित्ययोगेयोगस्यात्। विधुभादिज्ञार्कयोगभावः स्फुटचंद्रस्फुटरविसंयुज्यपूर्ववत् गतेष्वंकृत्वाचंद्रादित्यग
तियोगेनभाजिताश्चेत्गतेष्वनाड्यः क्रमेणस्युरिति अथकरणानयनंतत्घटिकानयनमाह व्यर्कैदुलिप्ताः खरसाग्नि
भक्तालब्धंविरूपंनगभक्तशेषं प्राहुर्मुनींद्राः करणंबवाद्यात्तिथेरिवात्रापिभवंतिनाड्यः १६ व्यर्केति। व्यर्कैदुलिप्ताः।
आदित्यरहितचंद्रलिप्ताः।खरसाग्निभक्ता। षष्ट्यधिकत्रिशत ३६०भक्ताश्चेत्लब्धंगतकरणं।विरूपं।नत्रैकोनं।नगभक्त
शेषं।सप्त ७भक्तशेषं।मुनींद्राः।बवादिगतकरणमित्याहुः। तिथेरिवात्रापिभवंतिनाड्यः।अत्रापिकरणेपितिथेरिवतिथिना
ड्यानयनवत्नाड्यः स्युः।अत्रार्यविशेषः।गतकालास्तएवएष्यकालाः खरसाग्नेःशोधितः अथास्थिरकर्णान्याह नीह
रांशोर्लघुनक्षुतयातिथिर्भूतसंज्ञानूनंतस्माद्भवतिशकुनिर्नागभागेद्वितीये यतिथ्यर्धेतदनुभवतस्मिंश्चतुष्पादनागेकिंस्तु
घ्नाख्यंप्रतिपदिदलेप्राचिसंतोवसंति १७ नीहारांशोरिति।तानिचत्वारिशकुनिश्चतुष्पदनागकिंस्तुघ्नानामानि।चंद्रस्य
लघुनोऽर्त्यंशोनकालेसतिसातिथिर्भवतिसाभूतसंज्ञा।कृष्णपक्षेचतुर्दश्यंत्यर्थः।तस्यादि।तीयार्धेशकुनिर्नामकरणंतदनु
तमस्मात्। एतत्तिथ्यर्धे।जमापूर्वार्धेचतुष्पादस्यात्। द्वितीयार्धेनागः प्रतिपदिप्राचिदलेपूर्वभागेकिंस्तुघ्ननाम।करणमितिसं
तः संख्यावंतोवदंति अथपातवैधृतिगणनमाह सूर्येंदुयोगेव्यतिपातवैधृतीभार्धभचक्रेगतियोगभाजिते
ऽनाधिकेगम्यगतेदिनादिकेपातस्फुटः क्रांतिलवैःसमोभवत् १८ सूर्येति।सूर्येंदुयोगेत्यायनांशरविचंद्रयोगयदाभा
र्धे।त्रायनेतदाव्यतीपातःस्यात् सायनसूर्येंदुयोगेपूर्वस्मिन्योगेद्वादश१२राशीन्चेत्तदावैधृतिर्भवेत्।ऊनाधिकेषट्राश्यूना
धिकेकलाः द्वादशराश्यूनाधिककलाभगतियोगभाजितसतिलब्धाः दिनादयः।तेदिनाद्यः स्वभुक्त्यागुणितालब्धंस्वेस्वगद्देधन

न्नकर्णबाकार्यं। तस्मात्सूर्यहो:स्फुटक्रांतीज्ञानीयचंद्रस्यविक्षेपसंस्कृतास्यदृक्क्रांति:। यदाएतादृशीक्रांतीसमेस्यातांतदा
पातवैषम्यात्योर्मध्योभवेत् इत्याचार्यश्रीमन्महाभाष्यभट्टारकश्रीमद्दिवाकरमित्रान्ववायवारीशपरिपूर्णसुधाकरश्रीमत्ती
निवासप्रदृविरचितेकरणप्रकाशाव्याख्याने भग्नासंज्ञेतिथ्याधिकारोनामद्वितीयोध्याय: अथकुजादीनांस्फुटंवक्तु
मातिस्फुटंउदयास्तमयज्ञद्दिनेज्ञानोपायमाह नागेश्वरादशयमागगनाक्षचंद्रा: खांकारसानलयमामृदुतुंगभागा:
शीघ्रगुणामुनिनगाऋक्षकृताहिदस्रा: षट्कुंजरादिनकराश्चकुजादिकानां १ नागेश्वराइति। नागेश्वराइत्यादिना।
जादीकुजादीनांमंदोच्चभागान्शीघ्रगुणाश्चप्रतिपादयति। कुजस्यनागेश्वरा:। जष्टादशाधिकशतभागा:११८बुधस्य।द
शयमा:। दशाधिकद्विशतभागा:२१० गुरो:। गगनाक्षचंद्रा:। जशीत्यधिकशतभागा:१८० शुक्रस्य।खांका:। नवतिभागा:९०
शने: । रसानलयमा:। षट्त्रिंशदधिकद्विशतभागा:२३६ एतेमंदोच्चभागा:। कुजस्य।शीघ्रगुणा:। मुनिनगा:। सप्तसप्तति:
७७ बुधस्य। त्रिकृता:। त्रिचत्वारिंशत् ४३ गुरो:। द्वाविंशति:२२ शुक्रस्य। षट्कुंजरा:। षडशीति:८६ शने: दिनकरा:।
द्वादश१२ एतेशीघ्रगुणा: अथद्वाभ्यांश्लोकाभ्यांकुजादीनांपंचानांशीघ्रस्फुटानयनमाह शीघ्रोच्चंगृहवर्जितंचल
मवंकेंद्रंभुजज्यातत: प्राग्वद्भाहुलवोनितांवरनवज्याकोटिजीवाभवेत् एकंयच्चलघातकोटिगुणयो:केंद्रेमृगादौक्रमा
त्कर्कादासतितत्प्रभुज्योत्थगुणयोर्वर्गैक्यमूलंश्रुति: २ शीघ्रोच्चमिति।शीघ्रोच्चंकुजजीवशनीनांरविमध्येमशीघ्रोच्चं। बु
धेदित्यगुरौस्वमध्येमशीघ्रोच्चं। तद्शीघ्रोच्चं।गृहवर्जितंस्वमध्यगृहवर्जितं। अत्रायंभाव:। रविमध्यंनिक्षिप्यकुजस्फुटे।
कुजमध्यंत्यक्त्वा। गुरुज्ञानिस्फुटे। रविमध्ये। गुरुज्ञानीत्यक्त्वा। बुधशुक्रस्फुटे। बुधशुक्रशीघ्रोच्चयो: रविमध्यंत्यक्त्वा।
लभवंकेंद्रंशीघ्रोच्चवंकेंद्रंमेषादितुलादीनिज्ञात्वाभुजज्यामानीयतत: प्राग्वद्भाहुलवोनितांवरनवज्याकोटिजीवाभवेत्।
ततस्तत्केंद्रज्ञानीनात्प्रभुजभागाद्धनवति ९० भागाद्विशोध्यशेषस्यज्यामानीयते।साकोटिजीवास्यात्।रहितकेंद्रमकर
दीसतिस्वशीघ्रगुणकोटिज्ययोर्योग: कर्कादीसतिवियोग:। साचलगुणसंस्कृतकोटिज्येत्युच्यते। तद्भुजोत्थगुणयोर्वर्गैक्य

391
1918

मूलंश्रुति: शीघ्रगुणसंस्कृतकोटिज्याभुजज्यायोर्वर्गैक्यकृतात्पूर्ययोन्मूलंश्रुतिस्यात् दोर्ज्याहताच्चलगुणेननवकर्णभक्ता
चापीकृताद्यफलमस्यदलंलवाद्यं स्वर्णंयद्दाक्रियतुलादिगतेस्वकेंद्रेकृत्वातत्तोव्यपनयनेनोन्नतुंगभागान् ३ दोर्ज्येति
दोर्ज्याचलगुणेननवकस्वशीघ्रगुणेनहतायुणितार्कर्णभक्तास्युत्यालब्धाजिताचापीकृतातत्फलस्यधनुरानयेत्। तत्धनुरेवजा
द्यफलंशीघ्रफलमित्युच्यते। अस्यफलस्यदलंअर्धलवाद्यंभागाद्यंस्यात्। स्वर्णंयद्दाक्रियतुलादिगतेस्वकेंद्रेकृत्वास्वस्वमध्ये
यद्दरहितकेंद्रमेषादीसतिऊर्ध्वंकृतंफलंधनंस्यात्। तुलादीसतिऋणं।एवंकृतेशीघ्रफलार्धसंस्कृतगृहोभवति। ततःतस्मात्मृ
दुतुंगभागात्नागेश्वराइत्यवमादीनूत्क्रमपनयेत् अथग्रहाणांमंदोच्चसंस्कारक्रियांचस्फुटंवाह प्राग्वद्बाहुगुणल
त: शरहतोभ्रकोगजाब्धिभि:षट्बाणेंदुभिरष्टसूंन्यशशिभि:खांकाग्निभि:षट्रसै: भौमान्मांदफलंलवाद्यमखिलंतत्स्व
श्चमेपूर्ववत्तस्मात्तीव्रफलंचतत्रसकलंकार्यंस्फुटस्याद्गृहः ४ प्राग्वदिति।प्राग्वत्।पूर्वोक्तवत्बाहुगुण:स्वस्वशीघ्रार्ध
फलसंस्कृतात्गृहात्स्वस्वमंदोच्चरहितात्तुलादिमेषादिकेंद्रज्ञात्वाभुजज्यामानीयसाशरहता।पंच५गुणिताकुजस्यगजां
ब्धिभि:। अष्टचत्वारिंशद्भि:४८ बुधस्य।षट्बाणेंदुभि:२५६ षट्चत्वारिंशदधिकशतै:१४६ गुरो:।अष्टसूंन्यशशिभि:।अष्टो
त्तरशतेन१०८ भृगो:। खांकाग्निभि:। नवत्यधिकत्रिशतै:३९० शने:।षट्रसै:।षट्षष्टिभि:६६ भौमात्।यथाक्रमंभक्त:लाजि
तालब्धंमंदफलंलवाद्यंभागादिजात्खिलंसर्वंतन्मध्यमेस्वस्वकेवलध्रुवसहितमध्यमेपूर्ववत्मेषादिचेत्कृणंतुलादिचेत्धृ
नं।एवंकृतेमांदफलसंस्कृतगृहोभवतितस्मात्तीव्रफलंचतत्रसफलंकार्यस्फुटस्यात्गृहः। तस्मान्मांदफलसंस्कृतगृहात्
। स्वस्वशीघ्रोच्चधुमांदफलसंस्कृतगृहान्त्यलब्धापूर्ववत्केंद्रादिस्फुटपर्यंतमानीयपूर्ववत्स्वस्वचलगुणेनदोर्ज्यागुणइत्यादि
स्वकर्णेननवभाजयित्वाचापीकृतात्तच्चापंभागादिभूसर्वफलंस्वमंदफलसंस्कृतगृहेतुलादिचेत्कृणं।मेषादिचेत्धनं।एवंकृतेकु
जादय:पंचग्रहा:स्फुटास्यु:।एवंसर्वत्रज्ञेयं अथद्वाभ्यांश्लोकाभ्यांकुजादीनांस्फुटगत्यानयनमाह दस्रांह
तंस्वमृदुकेंद्रजाभ्यखंडनंदर्नंपर्वसुयमंदुभिरंगरामै: खाब्ध्याग्निभिश्चविभजेत्कुसुतादिकानांभुक्ते:फलंकथितवत्स्वमृणंक

395/1918

ह्लादि ५ दस्राहतमिति।स्वमृदुकेंद्रजभोग्यसंडंस्वस्वमंदोच्चरहितमुच्चज्यानयनकालेयाभोग्यज्यातादस्रहतंहिगुणी कृत्यकुसुतादिकानांकुजादीनां।नंदैः।नवभिः९रूपैः।षोडशभिः१६वसुसंमंदुभिः।अष्टाविंशत्यधिकशतेन१२८अंगरा मैः।षट्त्रिंशता३६खाग्न्याविभिः।शतद्वयेन२००विभजेत्।तत्फलंकलादि।भुक्तिःफलंकथितवत्स्मरणं।द्वितीयाध्याये ।ऊनयुक्तंस्वगकर्कटाद्येकेंद्रे।स्वस्वमंदोच्चरहितंकेंद्रंमकरादिचेन्मध्यभुक्तोक्तकर्णं।कर्कादिचेत्थनं। एवंकृतेमांद फलसंस्कृतगतिस्यात् तदूनशीघ्रोच्चगतिः।कुजगुरुशनीनामंदभुक्तम्।रविमध्यगतौऽनंकार्यं।बुधशुक्रयोः।रवि मध्यगतिरेवमध्यगतिः।स्वगतिरेवशीघ्रोच्चगतिः।मांदफलसंस्कृतगत्याऽनशीघ्रोच्चगतिः।कुरामैः।सुरूपाएकत्रिंशत् ३१ गुणिता।आशुभागतसंडनिघ्ना।त्रितीयशीघ्रस्फुटाकरणकालेयाभोग्यजातायागुणिताच्च।अष्ट८घ्नकर्णेनतदृतात्रितीयशीघ्र स्फुटानयनकालेयजागतकर्णःसः।अष्ट८निर्गुणितेनगाजितावेत्फलंकलादिजायुभुक्तेःशीघ्रोच्चगतेःत्यजेत्।एवंकृ तेरवेर्गतिस्फुटास्यात्।यद्वाभुक्तिःस्फुटीभवेत्। अथवक्रगत्यानयनमाह यदाधिकंशीघ्रगतेःफलंस्या त्तदाशुभुक्तिफलतोविशोध्यं शेषंकलाद्याविपरीतगत्यादिनेदिनेव्योमचरस्यभुक्तिः ७ यदेति।यदायास्मिन्का लेशीघ्रगतेःशीघ्रोच्चगतेःफलमधिकंचेतदात्तस्मिन्कालेफलतःतत्फलतःआशुभुक्तिंशीघ्रोच्चगतिंत्यजेत्विशोध्यं। शेषंकलाद्याविपरीतगत्यादिनेदिनेव्योमचरस्यग्रहस्यभुक्तिः अथग्रहाणांवक्रारंभतंनिरूपनिज्ञानोपायमाह रामांगशीतकिरणैः शरवेदचंद्रैस्तत्तेंदुभिःशरदृपैस्त्रिभवैः क्रमेण वक्रंप्रयांतिचलकेंद्रलवैःकुजाद्यास्त्र्यक्षोद्भुतैःक्रमग तिंचसमाश्रयति ८ रामेति। तृतीयशीघ्रस्फुटसमयेविद्यमानकेंद्रभागैः।रामांगशीतकिरणैः।त्रिषष्ट्याधिकशत ेन१६३शरवेदचंद्रैः।पंचचत्वारिंशदधिकशतेन१४५तत्तेंदुभिः।पंचविंशत्यधिकशतेन१२५शरदृपैः।पंचषष्ट्याधिक शतेन१६५त्रिभवैः।त्रयोदशाधिकशतेन११३क्रमात्कुजाद्याः।वक्रंप्रयांति।वक्राद्भुतैः।षष्ट्याधिकत्रिशतभागैश्च।३६० पूर्वोक्तसंख्यैः।रामांगशीतकिरणैः।विशुधैः।शेषभागकलाप्रमाणैः।क्रमगतिंसमाश्रयंति अथेषांवक्रदिवसानाहारसर्तवः

सीतमयूखदस्रायमेंदुसीतद्युतयोद्विबाणाः येदाग्निचंद्रादिवसानिरुक्तासन्दिःकुजाद्यक्रगतिःक्रमेण ९ रसेति रसर्तवः।षट्षष्टिदिवसाः६६सीतमयूखदस्राः।एकविंशतिदिवसाः२१यमेंदुसीतद्युतयः।द्वादशाधिकशतदिवसाः११२ द्विबाणाः।द्विपंचाशद्दिवसाः५२वेदाग्निचंद्राः।चतुर्ल्लिंशदधिकशतदिवसाः१३४सन्दिः।समुरुषेः।वक्रगतिप्रविष्टा नांपंचानांएतद्दिवसाः।क्रमेणनिरुक्ताःप्राक्ताः॥ अथकुजादीनामुदयास्तमयानाह नागाद्रिखिभिःशतनख मुनिभिर्गुणाष्टस्वाभिर्नरैरवेश्चलभैर्निजकेंद्रभागैः अस्युद्गमःसुरपतेःककुभिच्युतस्तेश्वकान्दवेल्लियतमस्तमयःप्रती च्यां ९० नागाद्रिखिभिरिति।चलभैर्वैः।निजकेंद्रभागैः।त्रितीयशीघ्रस्फुटोत्थैर्वैः।स्वकेंद्रजन्यभागैः।क्रमात्।नागाद्रिख भिः।अष्टाविंशतिभागैः२८नरैरवेः।पंचाधिकशतद्वयभागैः२०५मुनुभिः।चतुर्दशभागैः१४गुणाष्टस्वाभिः।त्र्याशीत्य धिकशतभागैः१८३नरैरवेः।विंशतिभागैः२०एतैर्भागैः।सुरपतेः।ककुभिप्राच्यांदिशि।कुजादीनामस्युद्गमः।उदयस्थात्।च क्राच्च्युतेः।चक्रभागात्३६०च्युतेःस्फेः।प्रतीच्यांदिशि।नियतमस्तमयः।क्रमात्खवत् अथेषामस्तदिनानिउदितासुतु नरस्तदिनानिचाह व्योमाक्षिक्षितयोनृपाःखदहनाःस्तंबेरमाःषड्गुणाःपश्चादस्तदिनानिभूमितनयादीनांभवंतिक्रमा त् षष्ट्यूनरचलाग्निभिर्द्व्यगगुणैःसीतांशुबाणाक्षितिर्नेत्रांभोधिगुणैरहोभिरुदितास्तेस्तंप्रयांतिस्फुटं ११ व्योमेति।व्यो माक्षिक्षितयः।विंशत्यधिकशतदिनानि१२०नृपाः।षोडशाः१६खदहनाः।त्रिंशत्३०स्तंबेरमाः।अष्टौ८षड्गुणाः।षट्त्रिंशत् ३६भूमितनयादीनां।कुजादीनांग्रहाणां।अस्तदिनानि।षष्ट्यूनैः।षष्ट्यधिकषट्शतैर्दिवसैः६६०अचलाग्निभिः।सप्तत्रि द्भिः३७द्व्यगगुणैः।द्विसप्तत्यधिकत्रिशतैः३७२सीतांशुबाणाक्षितिः।एकपंचाशदधिकशतद्वयेन२५१नेत्रांभोधिगु णैः।द्विचत्वारिंशदधिकत्रिशतैः३४२अहोभिः।दिनैः।उदिताः।प्राक्ताः।तेकुजादयोग्रहाः।उदयादनंतरंएतैर्दिनैः।पु नः।प्रतीच्यांदिशि।स्फुटं।अस्तं।प्रयांति अथबुधशुक्रयोर्विशेषतःप्रागस्तमयपश्चोदयदिनानिचाह रूपेषुभि र्गुणमयैरुदयोऽस्तगोऽपश्चाच्छुतेर्भगणतोस्तमयश्चतेःप्राक् संजायतेद्विदहनैःकुनगैरहोभिरादृश्यतेस्तमितयोरुदयस्त

याम्य १२ रूपेषुभिरिति। द्वितीयशीघ्रकेंद्रजेभागैः। प्राक्। रूपेषुभिः। एकपंचाशदधिकशतभागैः५१ गुणयमैः। त्रयोविंशतिभा
गैः२३ ज्ञातृगवोः। पश्चादुदयः। भगणतः। चक्रभागात् ३६० क्षुण्णैः। शीघ्रेतरभागैः। प्राक्। प्राच्यांदिशि। अस्तमयः। संजायते। हि
दहनैः। इन्द्रिंशदधिकशतैः१३२ कुनगैः। एकसप्तत्यादिभिः७१ अस्तमितयोर्ईषदधिकैः। ऊनैः। उदये। अदृश्यते॥ अथवक्रोदयास्त
मयेषूक्तस्वशीघ्रभागेभ्योधिकोनास्रेतदानीमुदयास्तमयावाह वक्रोदयास्तावधितोधिकोनास्वशीघ्रकेंद्रस्य
कलाविभक्ता भवंतिमंदस्फुटभुक्तिहीनस्वशीघ्रगत्यादिषसागतेष्याः. ११ वक्रोदयास्तावधितइति। वक्रोदयास्तावधितः। वक्रोदयास्तसमयेषु। दृक्तुल्यभागेभ्यः। स्वशीघ्रकेंद्रस्यकलाधिकाः। ऊनास्वमंदस्फुटभुक्तिहीनशीघ्रगत्याभक्ताः फलानिदि
वसागतेष्याः। गतेष्वदिनानिभवंति इत्याचार्यश्रीमन्महोपाध्यभट्टारकश्रीमद्विश्वामित्रान्ववायवारीशपरिपूर्णसुधा
करश्रीमद्धीनिधासभट्टविरचितेकरणप्रकाशव्याख्यानेग्रहसंज्ञेपचंद्रास्तस्थीकरणंनामत्रिंशोध्यायः अथास्मिन्न
ध्यायेजादौविषुवच्छायातत्कालकर्णसाधनलंबज्याक्रांतिलंबकोदयसर्वलग्नानयनच्छायाधिकारगणनप्रकारमाह
सूर्यतुलाजादिगतेदिनार्धजेच्छायेयुतेदस्रतृतेपलप्रभा छायार्कवर्गैक्यपदंश्रुतिर्भवेत्कर्णार्कवर्गांतरजंपदप्रभा १
सूर्यइति तत्रतद्विषुवच्छायोच्यते। सूर्यः। तुलाजादिगते। यदाजयनांशसहितः। सूर्यः। तुलादिमेषादिवाग्यदितस्मिन्दि
नद्वयेपिसावनैः। षडंगुलपरिमितसूत्रेणएकंवृत्तंलिखेत्। तस्यवृत्तस्यपूर्वापरदक्षिणोत्तररेखा। सम्यक्साधयेत्। तस्यवृत्तस्य
मध्येद्वादशांगुलशंकुंनिक्षिपेत्। तत्रमध्यान्हसमयेतच्छंकुच्छायादक्षिणोत्तररेखायांयत्रस्पृशति तच्छायांतेबिंदुन्यसेत्। त
च्छंकुमूलालाद्बिंदुपर्यंतंयावत्यंगुलानिभवंति। तावत्यंगुलानिज्ञात्वा। यद्वंगुलसंख्यामेकत्रनिक्षिपेत्। एवंतुलादावपिसाध
नीयं। एवमानीयतेदिनार्धजेच्छायेमध्यान्हच्छायेयुते। दस्रतृते। हिन्नाजितयज्जागतफलंपलप्रभा। विषुवच्छाया। छायार्कवर्गै
क्यपदंश्रुतिर्भवेत्। अथवर्गकर्णं। इष्टांकस्तद्गुणः प्रोक्तोवर्गइत्यभिधानकः॥ लिप्तादिकोद्विधाच्छाप्यएकोलिप्तादृतस्तया
१ द्वितीयस्त्रोविलिप्ताभिःसंगुण्योमध्यसंयुतः मध्योहिवर्गइत्युक्तोप्येवमंशादिकोभवेत् २ त्रिच्छोप्यंकस्तत्रएकश्चा

395
1918

१
यंकेनहतलया द्वितीयस्तुद्वितीयेननतृतीयेनतृतीयकः ३ आद्यस्यमध्योमध्यस्यआद्यंकोमध्यईरितः द्वितीयस्यतथा
न्त्यातृतीयस्यद्वितीयकः ४ आद्यस्यांत्याद्वितीयस्यमध्यांकश्चांत्यकस्यच। आद्यंकोमध्यइत्युक्तस्तयोगोकृतिरुच्यते ५
अथमूलकर्णं। यस्यांकस्यचमूलंहिसोंकोनिघ्नोवियद्वसेः६ पुनःषष्ट्या ६० हृतस्तस्यमूलंस्याद्विकलादिकं १ त्यक्त्वांत्यादि
षमाद्वर्गंमूलंद्विघ्न्यंसतत्समे तत्रतेलब्धवर्गंतुत्यक्त्वाद्विषमासुनः २ मूलावशेषकंसेकं१ षष्टिघ्नंविकलान्वितं द्वियुणे
नहियुक्तेनमूलेनाप्तफलंभवेत् ३ छायाशंकोर्वर्गइत्यवर्गरिकीकृत्यपदं पुमूलंश्रुतिः। विषवत्कर्णस्यात्। कर्णार्कवर्गा
तरजंपदंप्रभा। कर्णषर्गार्कवर्गयोरंतरंपदंप्रभाविषुवत्छाया अथलंबजीवासाधनमाह सूर्याक्षभासंगुणितेत्रि
भज्येलंबासजीवेपलाकर्णभक्ते लब्धज्यकायाधनुरस्तभागाःयाम्याःस्वरवार्कांशविवर्जितास्युः २ सूर्येति। त्रयाणांभानां
ज्यात्रिभज्यासाहिस्ताप्तिता। एकाद्वादश१२ गुणिता। एकाजस्रप्रभागुणिता। पलकर्णभक्तेतेहजस्रकर्णभाजितेयफलेतेलंबासजी
वेस्याता। लब्धज्यकायाधनुरस्तभागायाम्या। स्व। रवार्कांश१२१ विवर्जितास्युः। लब्धज्यांचापीकृत्य८ चापंद्विधाकृत्वाएकस्यचा
पस्यविंशत्यधिकशतेन१२० भाजितफलोनितोपरस्यापः याम्येनित्यदक्षिणास्तभागास्युः अथक्रांत्यानयनमाह
ग्रहस्यदोर्ज्यारनेत्रनिघ्नादस्रांगभक्तात्फलमस्यचापं क्षेपोनयुक्तास्युपरक्रमांशाः भिन्नैकदिग्गोलवशात्स्वगस्य ३
ग्रहस्यदोर्ज्येति। सायनांशस्यग्रहस्यदोर्ज्यामुजज्या। शरनेत्रनिघ्ना। पंचविंशत्या२५ गुणिता। दस्रांग ६२ भक्तात्फलंक्रांति
ज्या। अस्य। चापंधनुः कार्यं। स्वगस्यग्रहस्यअग्रक्रमांशाः स्युः। क्रांतिभागाः स्युः। भिन्नैकदिग्गोलवशात्। क्षेपोनयुक्ताः विषु
पक्रांत्योर्यैकदिक्कयोगः। भिन्नदिक्कुवियोगः। कार्यः। क्रांतिभागाः स्फुटाःस्युः अथलंकोदयविनाडीराह लंकोद
याः कुंजरशैलदस्राः गोनंदपक्षाग्निरदाविनाड्यः ४ ऊनाश्वरार्धं सहिताविलोमाव्यस्तास्वदेशोभवनोदयाः स्युः
लंकोदयाइति। कुंजरशैलदस्राः मिथुनस्य। अष्टसप्तत्यधिकत्रिशतद्वयविनाड्यः२७८ कर्कस्य। एकोनत्रिंशते२९९ मिथुन
स्य। त्रयोविंशत्यधिकत्रिशते३२३ चरार्धं। चरार्धविनाडीभिः। क्रमादनः। विलोमाः। व्युत्क्रमाः। सहिताश्चस्वदेशभवनोद

यास्युः।मेषादिकन्यांतरराश्युदयप्रमाणं।तुलादिमीनांतरराश्युदयप्रमाणं।विनाड्यः स्युः अथद्वाभ्यांश्लोकाभ्यांलग्नानयनमाह सूर्यस्यभाग्यान्भवनस्थभागान्स्वोदयघ्नान्विभजेत्स्वरामैः लब्धंत्यजेद्दिष्टविनाडिकाभ्योज्ञानेक्षिपेत्स्वोदयमथावशेषात् ५ त्यक्तोदयांत्योधितसाम्यशुद्धानराशीन्क्षिपेत्तास्वतिसाग्निनिघ्नात् शेषादशुद्धोदयमानभक्तात्प्रागादिलब्धंच विलग्नमिष्टं ६ सूर्यस्येति।सूर्यस्य।सायनसूर्यस्य।भवनस्थराशेः।भाग्यान्।भागान्। तत्क्षयं।रवेर्हादश१२भागाद्दिष्टतिथेश्च।जघादश१८भागाः।त्रयोदश१३चेत्।सप्तदश१७भागाः इत्यादिस्वयमूह्ये। त्रिंशद्भागा ३०युतंभाग्यभागाः।वर्तमानभागाः भुक्तभागाः।भाग्यान्एष्यभागान्स्वोदयघ्नात्।स्वराशिप्रमाणविनाडीगुणितात्। विभजेत्स्वरामैः।त्रिंशता३० विभजनेतत्फलं विनाड्यादिदृष्टविनाडिकेभ्यस्त्यजेत्। यस्मिन्कालेलग्ननयनमिष्टंतत्कालनाड्यो विनाडीकृत्वातेभ्योकिनाडीभ्यस्त्यजेत्।शोधयेत्। रवेर्भाग्यंक्षिपेत्। एकराशिंक्षिपेत्। अयंविशेषात्। यावाराशिप्रमाणविनाड्यः शोधयितुंशक्याः ताः ताः क्रमणशोधइतव्याः त्यक्तोदयांत्योधिततुल्यशुद्धानराशीन्क्षिपेत्। यावंतोराशिप्रमाणविनाड्यः शोधिताः तावंतोराशीन्भास्वतिरेवाक्षिपेत्। शेषात्तद्वाग्निनिघ्नात्। राशिप्रमाणविनाडीशोधिताच्छेषात्। त्रिंशता ३० गुणितात्। अशुद्धोदयमानभक्तात्। यावाराशिप्रमाणविनाड्यः शोधयितुमशक्याः तावन्मितभक्तात्तल्लब्धंभागादि। सभागास्तानेयोजनीयः।दिष्टंपुनः।षष्टि ६० घ्नंपूर्ववदशुद्धोदयमानभक्तंतत्कलादि। कलास्तानेयोजनीयं। एवंकृतेलग्नंइष्टं।जयनांशहीनंस्फुटलग्नंस्यात् अथऋणलग्नानयनमाह तदेवभाधोन्वितमस्तलग्नंगम्यंरवेस्यादुदयाद्गतंयत् प्राग्वत्फलंतद्युतिरेवयुक्तंमध्योदयेष्टविनाडिकाः स्युः ७ तदेवेति।तदेवभाधोन्वितमस्तलग्नं।सायनास्तमयसूर्येषड्राशि ६ युतेचेत्अस्तलग्नंस्यात्तत्काललग्नंपूर्ववदानीयतत्कालसूर्यश्चानीयउभयत्रायनांशंसंयुज्यगम्यंरवेस्यादुदयाद्गतंयत्। प्राग्वत्फलंतद्युतिरेवः।रवेर्गम्यंएष्यभागेभ्यःप्राग्वदेष्यविनाड्यः।आनेयंलग्नात्गतभागेभ्यः।गतविनाड्यः।आनेयाःतयोर्विनाड्योर्युतिःयुक्तामध्योदये

सतिलग्नानयनंलग्नार्कयोरेकराशिस्थः योः सतोस्तदानीमिष्टकालानयनंचाह सवितुर्गतकालात्स्फुटकालः स्वरामैर्गुणितमुदयभक्तोशाग्निनोर्कोविलग्नं रविततुविवरांशोः स्वोदयःसंगुणोसौरवगुणविहृतकालश्चैकभेलग्नमान्वितः ८

सवितुरिति।सवितुरादित्यस्यअगतकालात्भाग्यकालान्इष्टकालः अल्पस्यात्। तदाइष्टकालएवत्रिंश ३० हृणितोरव्युदयभक्तोलब्धमेषादि।सूर्यजंशादिभिःसंयुज्यायनांशहीनमिष्टलग्नं।लग्नभान्वोरेकभेलग्नादित्ययोरेकराशीत्वेसतिरविततुविवरांशोः लग्नार्कयोरंतरभागोः स्वोदयःसंगुणितः स्वगुण ३० विहृतकालः त्रिंशन्नक्तोलग्नविनाड्यः स्युः अथमध्यान्हछायानयने तत्कर्णानयनंचाह क्रांत्यक्षयोगविवरंसमभिन्नगोलेनष्टंविशोध्यनवतेरवशेषमौर्व्या भक्तेविनष्टभवनत्रितयोत्थजीवेसूर्यार्हतेदिनदलेरवलुप्तभुक्तिः ९ क्रांतीति।क्रांत्यक्षयोगविवरंसमभिन्नगोले।सायनसूर्यार्कोल्लंघनात्तस्मात्क्रांतिमानीय। क्रांत्यक्षभागयोर्यत्रैकगोलत्वेयोगोभिन्नगोलत्वेवियोगः। कार्यः। तस्यनष्टमितिसंज्ञा। नष्टविशोध्यनवतेः।नष्टंद्विधाकृत्वाएकेनवतिभागा ९०द्विशोध्यद्वयोर्जीवेआनीय। विनष्टभवनत्रितयोत्थजीवेविनष्टनष्टस्यभवनस्यत्रितयोत्थजीवेसूर्यार्हतेतद्द्वादश १२गुणितनवतिभागाद्विशोध्यशेषस्यजीवयाभक्ते उभेजघादिदिनदलेमध्यान्हभास्वतीस्तः।छायाकर्णास्तः।अत्रेदमप्याहुर्नमध्यान्हपादछायात्रयोदश १३ गुणितान्चतुर्विंशतिभि २४र्भाजितांचित्फलमिष्टपदछायाभवति।द्वादशांगुलशंकुछायायांभवति। अत्रवदंतिछायायांज्ञातायांकर्णोज्ञातुंशक्यते।तत्कथं।छायावर्गार्कवर्गयोर्योगःसएवकर्णवर्गः।मूलीकृतः।सःकर्णोभवति।कर्णज्ञातेछायाज्ञातुंशक्यते।तत्कथं।पूर्वानीतकर्णवर्गः अर्कवर्गेणहीनःछायावर्गोभवति। तंमूलकर्णछायाभवति।छायाकर्णयोर्ज्ञातयोर्नष्टानयनप्रकारउच्यते।तद्यथा।इष्टछायागुणितत्रिज्यामध्यान्हकर्णभाजितांचित्कोटिज्यादृष्टज्याभवति।यद्वाद्वादश १२ गुणितात्रिज्या १२० मध्यान्हकर्णभाजितांचित्कोटिज्याभवतितद्वर्गात्रिज्यावर्गंविशोधितःमूलीकृतःस्पष्टज्याभवति।यद्वातत्कोटिजीवांचापीकृत्यनवति ९० भागाद्विशोधितस्यचापस्ययाज्यासापिनष्टज्या अथवाकोटिज्यांचापीकृत्यतस्योत्क्रमजीवांकृत्वातादृशीएतत्क्रमजीवोनात्रिज्यासापिनष्टज्येतिकथ्यते।नष्टज्यायांज्ञातायं।

397
1918

तोच्चक्रमतोविधेया। कांतिर्दक्षिणचेत्तत्क्षेपज्यान्तरं उत्तरक्रांतिक्षेपज्याचापक्रांत्योर्योगः एवंकृतेसति
दृक्क्षेपागमो भवति। उक्तक्षेपागवशाद्विषुवच्छायानयनप्रकारः। यथा। उक्तक्षेपागज्यावर्गो द्वादशोध्यमूलीकृतश्चेत्तुलंबज्या भवति
। उक्तज्याद्वादश १२ गुणितलंबज्ययाहतश्चेत्तद्विषुवच्छाया भवति। कर्णः पूर्ववत्प्रतिपादितरीत्याज्ञेयः। यद्वात्रिज्याद्वादश १२
गुणितालंबज्याभाजितात्तद्वर्गार्कवर्गयोर्विवरेमूलीकृतश्चेत्सापिविषुवच्छाया भवति। अथवालंबज्याभाजिताद्वर्गात्त्रिज्यावर्गो
विशोध्यमूलीकृत्यद्वादश १२ भाजितलंबज्याफलेनभाजिताच्चेत्सापिविषुवच्छाया भवति। अथनिरक्षक्षेपागानयनप्रकारउच्य
ते। त्रिज्याद्वादश १२ गुणितामध्यान्हकर्णभाजिताच्चापीकृत्यतच्चापक्षेपागान्क्रांतिक्षेपागाश्च भवति ९० क्षेपागाद्विशोध्ययाः पूर्व
वद्योगविवरकृतेचेत्तदक्षेपागा भवंति। मध्यच्छायाक्षेपागाभ्यांदृक्क्रांत्यानयनप्रकारः। त्रिज्या १२० गुणितामध्यान्हच्छायातत्क
र्णभाजिताच्चापीकृत्यदक्षिणायनउत्तरायणंचेतिज्ञात्वादक्षिणायनंचापीकृताक्षेपागयोर्विवरं। उत्तरायणंचेत्तयोर्योगः
सएवक्रांतिः। अथापरंप्रसंगादुक्ते। मध्यान्हच्छायाकर्णाभ्यांमध्यान्हार्कःस्फुटानयनमाह। मध्यान्हच्छायागुणितात्रिज्यातत्क
र्णभाजिताच्चापीकृत्य। दक्षिणायनंचेच्चापीकृताक्षयोर्विवरं। उत्तरायणंचेत्तयोर्योगः। तदादृक्क्रांतिर्भवति। यदाउत्तरक्रांति
रक्षोनास्यात्तदादक्षिणायनं। चेच्चापीकृताक्षयोर्योगः। उत्तरंचेद्वियोगः। तदादृक्क्रांतिर्भवति। अथैन्यायोक्षक्षेपागानयनेद
क्क्रांत्यानयनेचेतज्ज्ञेयः। तादृशेषक्रांतेः। क्रांतिचापमानीतंक्षेपागादिमध्यान्हार्कस्फुटोभवति। अथवाद्वादश १२ गुणितात्रि
ज्या १२० मध्यान्हक' र्णभाजिततत्फलवर्गंत्रिज्यावर्गेविशोध्यमूलीकृत्यचापमानीयउक्षक्षेपागेः पूर्ववत्संस्कृत्यतस्यक्रां
तिचापंकृतेमध्यान्हार्कस्फुटस्यात्। मिषादौचेत्तएव। कर्कादौचेत्तद्राशिभ्योविशोधनीयः। तुलादौचेत्तद्राशिभिः यो
ज्याः। मृगादौद्वादशराशिभ्यः। शोधितात्रेत्मध्यान्हार्कस्फुटोभवति। करणागतार्कस्यच्छायागतंमध्यान्हार्कस्यचविवरस्त
दृक्क्षेपायनांशाः भवंति। अलमियताप्रपंचेनमंदानांव्यामोहस्यात्। ग्रंथगौरवंचस्यादित्यलंचरक्तानुप्रसक्त्यात्परम्यते

अथनतोन्नतादिज्ञानप्रकारमाह कालोगतःप्राग्यरत्रशेषस्यादुन्नतस्तद्रहितंदिनार्धं नतोरसघ्नाघटिकालवास्युर्ज्ञे

:श्रीः
१०

399
1918

नतस्योक्तमतोविधेया १० कालइति। प्राक्कपालेगतकालः। इष्टकालएवउन्नतंस्यात्। अपरत्रापरस्मात्कपालेइष्टका
लदिनप्रमाणयोरंतरमेवोन्नतंस्यात्। तद्विनदृतादिनार्धमेवनतस्यात्। इष्टकालदिनार्धयोर्विवरंनतस्यात्। यदाइष्टकालः दि
नार्धात्स्याधिकः तदापूर्वनतः। यदाइष्टकालादिनार्धंशोधितंतदापरस्मिन्नतंस्यात्। नतः रसघ्नः घटिकालवास्युः। नतघटि
काषट् ६ गुणितात्रिज्याभागादयः स्युः। यत्रयत्रघटिकाग्र्यः भागाद्यानयनंतत्रसर्वत्रायंन्यायः। जीवानतस्योक्तमतोविधेयात्र
जीवानतस्यानीयतेतत्रसर्वत्रजीवाउक्तमतोविधेया अथइष्टकर्णानयनमाह मेषादिगेर्केचरखंडजीवया
त्रिज्ययुतांत्यारहितातुलादिगे तयानतज्योतितयाहृतांत्यकास्यादिष्टकर्णेद्युदलघ्नबोहृता १९ मेषादिगेइति। इष्टका
यनरवौमेषादिगेसतिचरखंडजीवयातद्भवेश्वरार्धमानीयतत्कालचरार्धविनाड्यः षट् ६ गुणयेल्लवास्युः। ज्यज्याचर
खंडज्यातयात्रिज्या १२० युता। तुलादिगेरवौरहितचरखंडजीवयावियुक्तात्रिज्यातत्रज्ययाज्यज्यांत्यसंज्ञा। अंत्यकानतज्यो
नितयाहृताइष्टकालस्यनतमानीयतस्यषट् ६ गुणितस्यउक्तमजीवामानीयताद्दग्नतोक्तमजीवोनितयाज्ययाज्यांत्य
भाजितश्चेत्फलंतद्युदलघ्नबोहृतः मध्यान्हकर्णगुणितंचेत्। इष्टकर्णोभवति। अथवात्रिज्यादिनार्धश्रवणेननिघ्नानतज्यो
नितयात्यया हृताचेत्इष्टकर्नस्यात्। यद्वानतज्याद्युदलकर्णगुणितानतज्योनितांत्ययाहृताचेत्फलंतन्मध्यान्हकर्नेयोजनीय
तदार्किष्टकर्णोभवति। इष्टकर्नोज्ञातेछायानयनंपूर्वमवदीत्। अथापिमंदधियामनुग्रहायव्यक्तकरोमि। इष्टकर्नार्कव
र्गयोरंतरंमूलीकृतंचेद्वादशांगुलशंकुछायाभवति। सत्रयोदश १३ गुणिताच्चतुर्विंशति २४ भाजितालब्धंफलंपादछाया
भवति। एनंसर्वत्र अथवाप्रकारांतरेणइष्टकालादिसच्छायानयनप्रकारमाह इष्टोन्नतोव्योमगजेंदुताडि
तोन्नाक्षोद्युमाननफलज्ययाहृता। त्रिज्यादिनार्धश्रवणेनसंगुणोंगुलादिरिष्टश्रवणोथवाभवेत् १२ इष्टोन्नतइति
। इष्टोन्नतः इष्टकालः व्योमगजेंदुताडितोत्रीत्यधिकशतेन १८० गुणितः द्युमाननभक्तः दिनप्रमाणेनहृतः फलज्यया
लब्धस्यजीवयादिनार्धश्रवणेनसंगुणामध्यान्हकर्णगुणितात्रिज्याहृतातत्फलंअंगुलादिरिष्टश्रवणोभवेत् अथ

इष्टछायायानतघटिकानयनमाह अंत्यादिनार्धश्रवणेननिघ्नात्तेष्टकर्णेनफलोनितांत्या शेषस्ययच्चापमथो क्रमेणरसोत्थृतंस्तेन्नतनाडिकाःस्युः १३ अंत्येति।अंत्यादिनार्धश्रवणेननिघ्ना।मध्यान्हकर्णगुणिताअंत्याद्विष्ट कर्णेनतद्हताभाजिताफलोनितांत्याअंत्यातत्फलंरहितासएवशेषः शेषस्ययच्चापमथाक्रमेणशेषंस्ययदुक्रमेणचापं यद्रसोत्थृतंषड्भिर्भक्तंनतघटिकास्युः।नतघटिकाभवंति अथेदानीमिष्टछायायाउन्नतघटिकानयनमाह दिनार्धकर्णेनहृतान्निघ्नज्याकाविभाजितेष्टश्रवणेनतत्फलं क्रमेणचापंदिनखंडसंगुणंरवनंदभक्तंघटिकास्युरुन्नताः १४

दिनार्धकर्णेनेति।दिनार्धकर्णेनहृतान्निघ्नज्याकामध्यान्हकर्णगुणितान्निज्या।१२० इष्टश्रवणेनविभाजिताइष्टकर्णेनभा जितातत्फलं।अस्यजफलस्यक्रमेणचापंकार्यंतच्चापंदिनखंडसंगुणंदिनार्धगुणितंखनंदभक्तंभवति ९० भाजितास्ताएवउन्नत घटिकाःइष्टघटिकाःस्युः इत्याचार्यश्रीमन्महाराष्ट्रद्वारकश्रीमद्दिवाकरान्वयवारीशपरिपूर्णसुधाकरश्रीमद्गणेशदै समग्रहविरचितेकरणप्रकाशाख्यानेग्रहसंस्पष्टयाधिकारोनामचतुर्थोध्यायः अथास्मिन्चंद्रग्रहणाध्यायेसमकलो नयनंपश्चात्सूर्यबिंबचंद्रबिंबनतभोबिंबमानैक्यार्धविक्षेपग्रासलिप्तास्तित्यर्धमर्दार्धस्फुटास्तित्यर्धविमर्दार्धस्थित्यर्धमध्यमोक्ष आर्यंतपुण्यकालध्रुजकाटिग्रासादिष्टकालस्फुटबलनायनबलनतहत्यामानैक्यार्धोगुलानयनंपरिलेखनप्रकारंगृहीतचंद्रस्य चर्नस्वरूपंचाह तिथिगतेष्यघटीकागुणितेगतीगगनषड्धृतेत्वकलादिकं विरहितोसहितोरविशीतगूसमकलोगृह णेभवनस्तदा १ तिथीति।तत्रतावद्रविचंद्रयोःसमकलानयनमुच्यते।तिथिगतेष्यघटीगुणितेगती।सूर्यग्रहणेगतघटि कामिष्यघटिकांवानयेत्।चंद्रग्रहणेपौर्णमास्याघटिकामिष्यघटिकांवानयेत्।तिथिगतेष्यघटीगुणितेगती।पर्वांतघटिकाद्विधाकृ त्वाग्रहणद्वयेपिएकाचंद्रगत्यागुणिताचगगनषड्धृ६त्तेत्वष्टथग्गुणितेगतिषष्ट्याविभातेकलादिकंलब्धंफलद्वयंकलादि।वि रहितोसहितोरविशीतगूगतघटिकागुणिताचेत्तत्फलंरहितो।एष्यघटिकागुणिताचेत्फलंसहितो।समकलोगृहणंभवतस्तदा। तदाग्रहणसमसमकलौस्यातां।सूर्यग्रहणेराशिभागकलास्तयोःसमाः।चंद्रग्रहणेषड्राशिमात्रमधिकंभागकलाःसमाः।अथवाचंद्रा

401
1918

र्कांतलिप्तारविगत्यागुणितागत्यंतरभक्ताचेत्फलुब्धंतत्कालादि।गतलिप्ताचंद्रेचैत्यजेत्।एष्यलिप्ताचेत्तत्रयोज्यं।एवंचंद्रगत्या गुणितात्यंतरभाजितंचेत्तल्लब्धंपूर्ववद्ग्रहणधनंकार्यं।एवंकृतेरविसीतगूसमकलोभवतः।चंद्रार्कांतरेष्यलिप्ताश्चपर्वघटिकाश्चैक्ये योज्ये।पर्वघटिकामात्रंचैदियं।तदापिसमकलोस्यातां अथसूर्यचंद्रनतभोबिंबगणनामाह भुक्तिर्दशांशसहिताद्भा स्कराभोर्विवविधोगुणहतावित्तदब्धिशैलैः।आशाहतेयुगकरैर्विषयाद्भिर्लब्धाःकलाःफलकलाविवरंतमस्यात् २

भुक्तिरिति।दशां१० शसहिताभुक्तिः दलिताचेन्द्रानोबिंबमानोर्गतिः द्विधाकरिणीयाएकादशभि११र्भाजिताइत्या फलम् धरणसंयोज्यजधृकृतंचेत्सूर्यबिंबस्यादित्यर्थः।अथवाएकादशगुणितांशानोर्गतिर्विंशत्या२०भाजिताचेत्फलंसूर्यबिंबमवति विधोर्गुण३हृतावित्तदब्धिशैलैः३४ अथचंद्रस्यगतिः त्रिगुणिताचतुर्भक्तयाभाजिताचेत्फलादिचंद्रबिंबंभवति। अथवाचंद्रगतिः पंचविंशत्या२५भाजितचेत्तत्रायणचंद्रबिंबंभवति। अर्केंदोर्गतीसूर्यचंद्रमसोर्गतीपृथक्पृथक्दशाहतेदशगुणितयुगकरैःचतुर्विंश त्या२४भाजितेभार्यविषयद्रिभक्ते ३५ चंद्रपंचसप्ततिभाजिते।फलकलाविवरंतमस्यात्।तमोःफलयोरंतरंराहुबिंबंभवति।अथवासूर्य गतिःपंच५गुणिताद्दादश१२भाजितचंद्रगतिर्द्विगुणितापंचदशभि१५र्भाजितातयोरंतरमपितमोबिंबस्यात्।अथवाचंद्रार्कयोर्गत्यंत रंनवभि९र्भाजितंचेत्तत्रायणतमोबिंबंभवति ग्रहणेरविचंद्रयोःछाद्यछादकज्ञानोपायंमानैक्यार्धगणनप्रकारंचाह आवरण तिमिरंहिमरश्मेस्तीव्रकरस्यसुधाकरबिंबं आवरणावरणैक्यकयोस्मान्मंडलयोगदलंतुतदास्यं ३ आवरणमिति।आवरण तिमिरंहिमरश्मेः।चंद्रस्यतिमिरंभूच्छायेवावरणंआच्छादकं।तीव्रकरस्यसुधाकरबिंबंसूर्यस्यचंद्रबिंबमेवाच्छादकं।आवरणावर णैक्यकयोस्यान्मंडलयोगदलंतुतदास्यं।यात्यग्राहकयोर्बिंबयोर्योगदलंस्यान्मानैक्यार्धंभवति।चंद्रस्यतिमिरंआवरणमित्युक्तं। तिमिरंतमःतमआवरणमित्युक्तंप्रतिदिनंरात्रौतमोवर्तते।तर्हिप्रतिदिनंग्रहणंस्यात्।अथैतद्दोषपरिजिहीर्षयापौर्णमास्यांच द्रादित्ययोःसमेरखगतत्वात्ग्रहणमित्युच्यते।तर्हिपौर्णमास्यांचंद्रादित्ययोःसमेरयांतिमिरंनास्तिपूर्णचंद्रत्वात्।सर्वरात्रेचंद्रि कावियमानत्वात्।कथंतिमिरमावरणमित्युच्यते।कथंतर्हितिमिरशब्दस्यार्थःतमस्तुसहुस्नांनुरितिनिघंटुदर्शनात्।यदिराहु

रित्युच्यते। नैवंशक्यं। मनुसूचकत्वात्कारकोभवति। ननुवेदपुराणेचराहुरेवग्रसनइतिप्रतिपाद्यते। तत्कथं। राहोः। सूचकत्वमि
त्युच्यते। नचदोषः राहुविहीनचंद्रविक्षेपमानीयतद्विक्षेपवशादाकाशमध्येरेकायादक्षिणेोत्तरतोवाचंद्रःस्थिष्यति। एतावन्मात्रमेवरा
हुः कार्यंतस्माद्राहुत्वावन्मध्येरवेरवामात्राच्चंद्रविक्षेपवशाद्दक्षिणस्यामुत्तरस्यांदिशयाकर्षति। तथाचोक्तंसूर्यसिद्धांते। दक्षिणोत्तरयो
रेवपातासंज्ञनन्नराग्रहः विक्षिपंत्येषुविक्षेपश्चंद्राद्रीनामपक्रमात्इति। तस्माद्राहुविक्षेपकारकः। मनुग्रहणकारकः। सूचकस्तुनव
त्वेवकार्यंविक्षेपकारकोभवतीत्युक्तंविक्षेपंविनाग्रहणंनसंभवति। विक्षेपस्तुराहोः सकाशाज्जायतेतस्माद्राहुर्ग्रहणकारकोभवति। ति
मिरमपिग्रहणकारकंनभवति। तर्हिभूच्छायैवग्रहणकारकं। ननुभूच्छायायाग्रहणकारकत्वंकथं। भूच्छायाभूप्रतिबिंबंतत्सूर्यो
यत्रतिष्ठतितत्रैवतिष्ठति। तदाकाशस्थंचंद्रकथंग्रहणातीउच्यते। भूमिस्तवेदंतेरनिरालंबाईश्वराधीनतयातिष्ठतितदुक्तं। सूर्यसि
द्धांते। मध्येसमंतादंडस्यभूगोलोव्योम्निनिष्प्रभः। विभ्राणःपरमांशक्तिंब्रह्मणेधारयात्मिकामिति। भूपरिधिप्रमाणंत्रिंशताधि
कत्रिसहस्रयोजनं। तादृशभूमेः रवेः सकाशाच्छायासूर्यास्तमयकालेपंचशताधिकत्रयोविंशतिसहस्राधिकषड्विंशतिलक्षयो
जनंचंद्रकस्याभूमेरुपरिसमत्यधिकचतुस्त्रिंशत्सहस्रयोजनादुपरितिष्ठति। तस्यांकस्यांसदाचंद्रः पूर्वयायीसन्तिष्ठति।
तस्यांकस्यांभूच्छायायांबहुलत्वात्सातत्रप्रसरति। चंद्रतस्यांछायायांयदाप्रविशतितदानीग्रहणं। यदातुविक्षेपः मानैक्यार्धा
धिकः तदानीतद्वाशाद्भूच्छायायांचंद्रस्यग्रहणंनास्ति। तस्माद्भूछायैवचंद्रग्रसतइतिसिद्धं। तथाचोक्तं। भूच्छायांप्राङ्मुखश्चंद्रोवि
शत्यस्यभेदसौइति। तस्माच्छायातिमिरयोरकार्यत्वात्छायावरणंतिमिरंहिमरश्मेरितिसुष्ठूक्तं। एवंचंद्रग्रहणेपियुक्तिरत्रापनीय
दिष्टा। अथसूर्यग्रहणेयुक्तिप्रतिपनापद्यते। सूर्यस्यच्छादकंचंद्रबिंबमित्युक्तं। तन्नसंगच्छतेतत्कथं। चंद्रस्याल्पमूर्तित्वात्सूर्यस्यभ
हत्वाज्जलेनमहत्स्याच्छादकत्वायोगात्सूर्यबिंबतावच्चंद्राद्दुपरिजनधिकद्विशताधिकपंचविंशतिसहस्राधिकचतुर्लक्षपरिमि
तयोजनानितिप्रदेशेतिष्ठति। सूर्यमंडलस्यविष्कंभस्तावत्षट्सहस्रयोजनात्मकः अमावास्यायांरविचंद्रयोः समकलत्वात्तत्रैवग्रहण
संभवः। तत्रचंद्रस्यनिष्कलत्वात्तमोरूपत्वंचंद्रबिंबस्याधोभागेस्थितस्यसूर्यविष्कंभपरिमाण्योजनापेक्षयाल्पत्वेपिछत्रिणंपुरुष

स्यछत्रवत्तिमिराधानंसंभवति। अतएवसूर्यग्रहणंसर्वत्रएकाकारंनभवति। तस्मात्सुष्ठूक्तं। तीव्रकरस्यसुधाकरबिंब। इत्यप्रक्षा
नुप्रश्नाक्याअत्रवक्तव्यअस्मिंमंदधियांव्यामोहस्यात्। ग्रंथगौरवंचस्यादितिप्रकृतमनुसरामः अथविक्षेपगणनांग्रा
सलिप्तानयनंचाह पातोनसीतयुतिबाहुजीवानंदाहतावेदतताशरस्यात् तद्विक्षिपतेंदुवशाउरोनंछन्नंभवेन्म
डलयोगखंडात् ४ पातेति। राहूनतत्कालेंदुभुजज्यानंदाहतावेदतताशरस्यात्। नव९ गुणितात्चतुर्भि ४र्भाजिताशार
स्यात्। विक्षेपस्यात्। सएवशरः। अथवापातोनेंदुभुजान्निनवतिगुणितात्विंशत्याभाजिताच्चत्तलब्धोपिविक्षेपस्यात्। यद्वापातो
नेंदुभुजजीवासपादद्वय २।९५ गुणितात्चविक्षेपस्यात्। विपातेंदुवशात्राहूनच्चद्रवशात्ततद्दिक्कविक्षेपस्यदिग्राहूनचंद्रः य
दिमेषादिकेंद्रः तदानीमुत्तरविक्षेपः। तुलादिकेंद्रस्तदादक्षिणइत्यर्थः। मंडलयोगखंडात्मानैक्यार्धात्तद्वशेनविक्षेपरहितेनेचत्
छन्नंभवेत्। ग्रासस्यात्। ननुमानैक्यार्धक्षेपोनितरविचंद्रयोर्ग्रहणमितिनसंगच्छते। अत्रोनितंतत्रैवग्रहणंन्यायेतत्रापि
ग्रात्स्यात्तद्वास्यविद्यमानत्वात्तन्नंतग्राहकांशास्यविद्यमानत्वात्। उच्यते। मानैक्यार्धसमविक्षेपोयदाभवतियादान्यूनंत
दाग्रहणंभवति। न्यूनाधिकत्वेकिंचिदपेक्ष्यवक्तव्यंतस्मात्तावन्मात्रमेवमानैक्यार्धोनरसमश्चविक्षेपः तदानीसर्वग्रासंग्रात्य
चतुर्थांशासहितग्राहकार्धसमश्चविक्षेपः तदानीपादन्यासः ग्रात्यचतुर्थांशोनग्राहकार्धसमश्चविक्षेपः तदात्रिपादग्रासः
। अत्रयुक्तिर्विपश्चितप्रष्टव्याः अथसर्वग्रासज्ञानोपायंग्रहणभावज्ञानोपायंचाह ग्रात्यस्यबिंबादधिकं
यदास्यात्छन्नतदानीग्रहणंसमग्रं॥ यदापुनर्मानदलेक्यमूनंविक्षेपतोनग्रहणंतदास्यात् ५ ग्रात्यस्येति। ग्रासस्यसूर्यग्र
णसूर्यबिंबार्द्धचंद्रग्रहणेचंद्रबिंबार्द्धछन्नग्रासलिप्तार्यदाधिकास्यातदानीग्रहणंसमग्रोसंपूर्णं। यदाविक्षेपतः मानैक्यदलंमानैक्या
र्धं। ऊनंतदाग्रहणंनस्यात्॥ अथास्तित्यर्धमर्दार्धानयनमाह ग्रात्यार्धेनग्रहकार्धयुतोनेस्वघ्नेताभ्यांक्षेपवर्गवि
शाध्यं॥ मूलंषष्टिघ्नंवियोगेनगत्योर्भक्तेस्फुटं। स्थित्यर्धमर्द्धार्धनाड्यः ६ ग्रात्यार्धेन। सूर्यग्रहणेसूर्यबिंबार्धेन। चंद्रग्रहे
चंद्रबिंबार्धेन। ग्राहकार्धं। चंद्रग्रहणेतमोबिंबार्धं। सूर्यग्रहणेचंद्रबिंबार्धंयुतोनेसहितरहितेस्वघ्नेऊनेवर्गितताभ्यांक्षेपवर्गवि

शोध्यमूलेषदाकृतेषष्टि६० घ्नेवियोगनगत्योर्मक्रेगत्यंतरेणभाजितेयमाक्रमंमध्यास्थित्यर्धनाड्यः स्युः।अथवामानैक्यार्धंद्विधा
कृत्वाएकस्मिन्विक्षेपसंयुज्यजन्यत्रत्यत्क्रांजन्योन्यंगुणइत्यामूलीकृत्यएतत्षष्टि६०घ्नंगत्यंतरेणभाजितंस्थित्यर्धनाड्यःस्यु
।यात्यार्धीनित्याहकार्धंद्विधाकृत्वाएकस्मिन्विक्षेपसंयुज्यजन्य०त्रत्यत्क्रांजन्योन्यंगुणइत्वामूलीकृत्यषष्टि६०घ्नंगत्यंत
रेणभाजितंमर्दार्धनाड्यःस्युः।अथवाग्रासार्धहीननीहारमानैक्य।धर्मूर्दार्धपदमात्तंगत्यंतरेणभाजितंस्थित्यर्धनाड्यःस्युः।
भवेत्।मानैक्यार्धविक्षेपगुणितंग्रासलिप्तिवर्गसहितंमूलीकृतंषष्टि६०घ्नंगुणितंगत्यंतरेणभाजितंस्थित्यर्धनाड्यःस्युः।
अथस्फुटस्पर्शास्थित्यर्धमोक्षास्थित्यर्धस्पर्शविमर्दार्धमोक्षमर्दार्धगणनप्रकारंचाह स्थित्यर्धमर्दार्धजनाडिकाह
तामुक्तिर्विभक्तारवरसैःकलादिकं आदौस्पर्शयोर्त्वोधनमर्कचंद्रयोःपातेऽन्यथास्यादसकृत्स्वकर्मणा ७ स्थित्यर्ध
ति।मुक्तिःस्वस्वगतिः।स्थित्यर्धमर्दार्धजनाडिकाहता।मध्यास्थित्यर्धनाडिकाहतारवरसैः।षष्ट्या६०विभक्तालब्धंकलादि
कं।आदौस्पर्शकालेऽर्कचंद्रयोःक्षयःऋणं।अंत्येमोक्षकालेधनंकार्यं।पातेन्यथास्यात्।राहुगतिः स्थित्यर्धमर्दार्धजना
डिकाहतापष्ट्या६०।विभक्तालब्धंकलादिकंआदौस्पर्शेधनंमोक्षेऋणंकार्यं।असकृत्०अनेकप्रकारः।तत्फलंज्ञानेयं।स्प
र्शमोक्षाभिप्रायः।तद्ग्रासंस्कृतचंद्रात्पूर्ववद्विक्षेपमानीयविक्षेपवर्गमानैक्यार्धवर्गात्यत्क्रामूलीकृत्यतत्षष्टि६०गुणितंव्यर्क
दृग्गत्याभक्तंस्थित्यर्धनाड्यः।एवंपुनःपुनःकार्यैःयदापूर्वानीतास्थित्यर्धनाड्यःइदानीमानीतास्थित्यर्धनाड्यःसमास्युःत
दास्थित्यर्धनाड्योभवंति।एवंमर्दार्धनाड्यानयनेपिकार्यः।अथवाविक्षेपमधीकृतंचेत्तदाविनाडिकाभवंति।तद्विनाडिकाः
कोटिरार्शोस्थितवान्चेत्तमध्यास्थित्यर्धनाड्यामूर्णंकार्यं।एवंकृतेस्फुटास्थित्यर्धनाड्यःस्युः।मध्यास्थित्यर्धनाड्योपूर्वानी
तविनाडीयुतामोक्षास्थित्यर्धंभवति।मुजगार्शोस्थितवांश्चेत्पूर्वोक्तस्यैवपरीत्यंविक्षेपंद्विगुणीकृत्यमानैक्यार्धविक्षेपयोरंतरे
णगुणइत्वाजांतरवर्गंचैक्ययोर्वर्गांतरंस्यात्।अथवामानैक्यार्धंविक्षेपयोरंतरेणगुणइत्वाजांतरविक्षेपमानैक्यार्धंचगुणइत्वा
क्ययोर्योगोवर्गांतरंस्यात्।स्पर्शास्थित्यर्धगणने।मध्यास्थित्यर्धंपंचगुणितंविनाडीभवति। साकोटिपंचतत्स्थित्यर्धयो

405
1918

ज्या।मासकालेषज्यां।मुजपैर्द्वेपरीत्यं अथस्पर्शमध्यमोक्षांतपुण्यकालदर्शनकालानाह तिथ्यंतम्
नमधिकंस्थितिखंडकाभ्यांग्रासमोक्षसमयंक्रमशोवदंति॥स्थित्यर्धयोरिहयुतिःखलुपुण्यकालोमर्दार्धयो
र्युतिरदर्शनकालइंदोः॥९॥ ॥तिथ्यंतमिति।तिथ्यंतमूनमधिकं।स्थितिखंडकाभ्यांपर्वांतद्विधाकृत्वाएक
स्मिन्स्फुटस्पर्शास्थित्यर्धरहितेसतिमुक्त्यस्पर्शकालः।अपरस्मिन्स्फुटमोक्षास्थित्यर्धसहितेसतिमुक्त्यमोक्षकाल
स्यात्।एवंग्रग्रासमोक्षसमयंक्रमशोवदंति।सनइतिशेषः।स्थित्यर्धयोरिहयुतिःखलुपुण्यकालः।स्पर्शादा ग्रयमो
क्षपर्यंतंग्रहणकालइत्यर्थः।मर्दार्धसंयुतिरदर्शनकालइंदोः।स्फुटस्पर्शमोक्षमर्दार्धयोर्योगः।अदर्शनकाल
इंदोः।अदृश्यकालइत्यर्थः॥अथमध्यमकालनिमीलनोन्मीलनकालावाह॥ ॥तिथ्यंतकालोग्रहणस्यमध्य
माद्यनहीनःसहितोत्यजेन॥विमर्दखंडेनपृथक्क्रमेणस्यान्मीलनोन्मीलनकालइंदोः॥१०॥ ॥तिथ्यंतकाल
इति।तिथ्यंतकालः।पर्वांतकालएवग्रहणस्यमध्यकालः।आद्येनहीनःसहितोत्यजेन।विमर्दखंडेन।क्रमात्।पर्वो
तद्विधाकृत्वाएकस्यस्पर्शमर्दार्धेनानितः।अपरमोक्षमर्दार्धेनसंयुज्यनिमीलनकालः।उन्मीलनकालश्चस्यात्॥ ॥
॥अथअमीष्टग्रासानयनार्थंतत्साधनभूतभुजकोटिकर्णानयनमाह॥ ॥अमीष्टहीनास्थितिखंडनिघ्नंगत्यंत
रंषष्टिहृतंभुजस्यात्॥तत्कालिकंहारिपुरेवकोटिस्तद्वर्गयोगात्पदमिष्टकर्णः॥११॥ ॥अमीष्टेति।अमीष्टहीं
नास्थितिखंडनिघ्नंगत्यंतरं।अमीष्टघटिकोनस्फुटस्पर्शास्थित्यर्धंगत्यंतरगुणितंषष्टि६०हृतंभुजास्यात्।तत्कालि
कंदोरिवाकोटिः।पंक्तोशोध्यः।अमीष्टोनास्थित्यर्धगुणितगतिःषष्टि६०हृतालब्धंलिप्तादितत्समकलाचंद्रेत्यजेत्
तस्मादिंदोर्विक्षेपमानीय।तद्विक्षेपवर्गमानैक्यार्धवर्गायांतरपदात्पूर्ववात्स्थित्यर्धमानीयंतादृशास्थित्यर्धेअमी
ष्टघटिकोनंकृत्वातद्गत्यागुणइत्वाषष्ट्याविभजेत्।तत्कलादि।तत्समकलाचंद्रेसंयुज्य।तस्माद्विक्षेपादिस्थित्यर्धो
तंपर्ववदानयेत्।यदापर्वानितास्थित्यर्धंपश्चादानीतास्थित्यर्धंचसमंस्यात्तदातदमीष्टघटिकोनंगत्यंतरगुणितं

षष्टि ६० हृतंचेनदाइष्टभुजस्यात्। तत्कालगतविक्षेपएवकोटिः। तयोर्वर्गयोर्योगेपदीकृतेकर्णस्यात्। तत्कर्णे। मानैक्यार्ध
मिष्टमोक्षयास्यात्। एतेभुजकोटिकर्णाः शुद्ध्यमोक्षादारभ्यगुणानीयाइत्यर्थः। अत्रायंभावः। आनीष्टकघटिकोमोक्षास्त्यर्धा
वशेषितः भुजकोटिकर्णाः एकघटिकोनशुद्धमोक्षकालस्युः। एवंहिघटिकोनमोक्षास्त्यर्धावशेषतद्भुजकोटिकर्णाः घटि
कोनशुद्धमोक्षकालस्युः। एवंसर्वत्र। अथवामोक्षस्फुटचंद्रानीष्टमोक्षास्त्यर्धगुणितगतिलिप्तिसहितसमकक्षाचं
द्रयोः शुद्धमोक्षकालस्यशुद्धमोक्षास्त्यर्धगुणितगत्यंतरषष्टि ६० हृतंभुजा। तत्कालिकेषुरवकोटिः मानैक्यार्धकर्णः
पूर्ववत्गुणनीयः॥ ॥अथनिमीलनोन्मीलनयोर्भुजाकोटिकर्णानाह॥ ॥गत्यंतरमर्ददलाहृतेचंद्राग्वद्वि
धेयाभुजकोटिकर्णाः॥पिधानसंदर्शनकालजास्युर्ग्रासोविकर्णस्तनुरंडयोगः॥११॥ ॥गत्यंतरेति। पिधानसंदर्श
नकालजस्यनिमीलनोन्मीलनकालस्यमर्ददलाहृतेगत्यंतरेद्विधाकृत्वाषष्टया ६० तेनक्रांतिस्पर्शमोक्षभुजास्यांतांतत्का
लविक्षेपोकोटी। तद्वर्गयोगात्यदइष्टकर्णोतादृक्कर्णोनमानैक्यार्धग्रासलिप्तिः सार्चंद्रबिंबप्रमाणसदृशीग्रासोविकर्णस्त
नुरंडयोगः। विकर्णस्तनुरंडयोगइग्रासः॥ ॥अथइष्टग्रासादिष्टकालनयनमाह॥ ॥इष्टग्रासेनोनमानार्ध
योगस्वघ्नेमूलंक्षेपवर्गोनितेयत्॥तत्स्पष्टघ्नंव्यर्कगत्याविभक्तंस्वास्त्यर्धाद्बुध्यमिष्टस्तुकालः॥१२॥ ॥इष्टति
इष्टग्रासोनमानार्धयोगे। इष्टग्रासोनमानार्धयोगः। स्वघ्ने। वर्गीकृतः। क्षेपवर्गोनितं। विक्षेपवर्गशोधितः। मूलं। मू
लीकृतः। तत्। षष्टि ६० घ्नं। व्यर्कगत्याविभक्तंस्वास्त्यर्धात्तत्कालास्त्यर्धात्तद्युतोधमिष्टकालस्यात्॥ ॥अथा
क्षवलनमाह॥ ॥स्पर्शादिकाले। त्वनज्याकाभिरक्षप्रभासंगुणिताविभक्ता॥निजाक्षकर्णेनफलंस्वचापंयाम्योत्त
रंपश्चिमपूर्वयोस्यात्॥१३॥ ॥स्पर्शादिति। स्पर्शादिकालेत्थंनज्यकाभिः। स्पर्शकालंज्ञात्वा॥रात्र्यर्धदिनार्धज्ञात्वा
। स्पर्शादिकालदिनार्धयारंतरंभवनतः। तत्यषष्ट्यूणितस्यउक्रमजीवानयेत्। तयाजाक्षप्रभासंगुणितास्वदेशविषु
वच्छायागुणितानिजाक्षकर्णेनभक्तानिजविषुवत्कर्णेभक्ताफलस्यचापंज्यांविशोध्येत्यादिनाधनुरानयेत्। यामोत्तरप

श्चिमपूर्वयोस्यात्। प्राक्कपालेचेत्स्वनुरुत्तरं। पश्चात्रिज्याम्यं। दक्षिणं। इदमक्षवलनमित्युच्यते। अथयाज्ञाज्यानतोक्र
मज्यागुणितानिज्याविभक्तास्वापीकृतंचेदक्षवलनंभवति॥ अथायनवलनमाह ग्रात्यात्सत्रिगृहाद्वि
लोमविधिनादोर्ज्याविधेयाततः प्राग्वक्रांतिरसोग्रहत्रययुतस्येदोर्दिशास्यादिह योगोपक्रमचापयोः समदिशोः
कार्योवियोगोन्यथातज्जीवदत्तद्गुलानिवलनस्येत्यमवंतिस्फुटं १४ ग्रात्यादिति। ग्रात्यात्सत्रिगृहात्।
सूर्यग्रहणेसूर्यात्। चंद्रग्रहणेचंद्रात्। सायनत्रिराशि ३ सहितात्। केंद्रंज्ञात्वा। भुजामानीयतस्योक्रमजीवाकार्या
ततः प्राग्वक्रांतिरसोपूर्ववत्ग्रहस्यदोर्ज्यत्यादिनाक्रांतिमानयेत्। ग्रहत्रययुतस्येदोर्दिशास्यादिह। इहशास्त्रेराशि
त्रययुतस्यादिकूसेवबलनदिकूयोगोपक्रमचापयोः समदिशोः कार्योवियोगोन्यथा। समगोलयोरपक्रमचापयोः
अयनास्यवलनयोर्योगः कार्यः। भिन्नदिशोस्तयोर्वियोगः कार्यः। तज्याएवंकृतस्यज्यामानीयतेद ४ त्तेगुलादिष
लनस्येत्यमवंतिस्फुटं। सार्चतुर्भिर्भक्तेचेल्लब्धानिवलनांगुलानिस्युः। अथवाकेवलात्साधनंचंद्रात्ग्रहस्यदोर्ज्येत्या
दिनाक्रांतिमानीयपरमक्रांतेर्मविवरकादूनंचेत्तज्जयनक्रांतिर्भवति अथबिंबादीनामंगुलानयनमाह
स्वाब्ध्यंशयुक्तंदिनमुन्नताढ्यं दिनार्धभक्तंचत्तिथिस्तयासा मानार्धमानैक्यदलेषुकर्णदोः कोट्यःसंतितदंगुला
नि १५ स्वाब्ध्यंशेति। स्वाब्ध्यंशयुक्तंदिने। सूर्यग्रहणेदिवाप्रमाणं। चंद्रग्रहणेरात्रिप्रमाणं। स्वचतुर्थांशसहितं
उन्नताढ्यं प्राक्कपालइष्टनाडीसहितं। पश्चात्कपालइष्टनाडीरहितदिवाप्रमाणेनसहितंदिवाप्रमाणं रात्रिप्रमाणं
उन्नतसहितंदिनार्धभक्तंचत्तिथिः सार्यंअहर्दलेनचंद्रारात्रिदलेनभक्तस्यफलस्यत्तिथिरितिसंज्ञा। अथवादिनार्ध
भक्तोन्नतसार्धद्व्येसहितंचेत्तत्तिथिस्यात्। तयात्तिथ्यासामानार्धमानैक्यदलेषुकर्णदोः कोट्यसंतितदंगुलानि। मा
नैक्यार्धचंद्रसूर्यबिंबविक्षेपभुजाकर्णतमोबिंबग्रासलिप्तास्तात्कालिकास्तत्कालत्तिथ्यासाजिताश्चेलब्धानितदंगु
लानिभवंति अथपंचभिःश्लोकैः परिलेखनप्रकारमाह आदौव्यासगुणांगुलैःपरिमितेमानैक्य

खंडांगुलैः पश्चाद्धात्यदलांगुलैश्चवलयंसंसाधितासंलिखेत्। आद्यप्राक्पियथादिशिस्वचलनेकेंद्रोर्विमोक्षादिजेतत्प्राग्वि
शिकमोक्षिकेन्यदिशिजेयावत्कर्मात्मापयेत् १६ आदावित्यादिना। आदौद्योमगुणांगुलैः परिमितं। सुसाधि
तायामवनोपेठपलकेत्राग्रयमतः। त्रिंशदंगुलपरिमितसूत्रेणएकरज्जुंलिखेत्। पश्चात्तदंतः मानैक्यखंडांगुलैः तत्का
लमानैक्यार्धप्रमाणेनएकंरज्जुंलिखेत्। ग्यात्यदलांगुलैश्चतदंतः सूर्यग्रहणेतत्कालसूर्यबिंबार्धांगुलप्रमाणेनचंद्रग्रहणे
चंद्रबिंबार्धांगुलप्रमाणेसूत्रेणयकंरज्जुंलिखेत्। संसाधितासंरज्जुनाक्षेत्रयणंपूर्वापरदक्षिणोत्तररेखाः सम्यक्सा
धयेत्। तदनंतरमाद्यरज्जुतेत्रिंशदंगुलपरिमितेत्राक्कपालेयथादिशंदक्षिणंवलनंचेन्मध्येरेखायादक्षिणभागे। उत्तर
वलनंचेद्रेखाउत्तरभागेतत्कालस्ववलनांगुलानिज्यावत्प्रसारयेत्। तत्रबिंदुन्यस्यतस्मादर्कसूत्रंरज्जुमध्यबिंदुप्रवे
शयेत्। रविचंद्रयोः प्राक्कपालेमोक्षुवलनंस्पर्शवलनंचयथाक्रमंप्रसादयेदित्यर्थः। पश्चात्कपालेज्जुरज्जुतेपूर्वापररे
खायास्तत्कालिकवलनांगुलानिदिग्वैपरीत्येनज्यावत्प्रसारयेत्। तत्ररविचंद्रयोः स्पर्शवलनंमोक्षवलनंचयथाक्रमंप्र
सारयेदित्यर्थः अथविक्षेपांगुललेखानयनमाह शीलीमुखाख्यातककुप्प्रदेशोयाम्याच्चसोम्याच्चसमा
न्यकाष्ठे मध्यंनयेत्साग्निमपूर्वकाष्ठेतिग्मद्युतेश्चंद्रमसोन्यथास्यात् १७ शीलीमुखाख्येति। ककुप्प्रदेशो। दिक्प्रदे
शे। याम्याच्चसोम्याच्चसमानकाष्ठे। सम्यक्साधितदक्षिणोत्तररेखायांतिग्मद्युतेः सूर्यस्यापाग्निमपूर्वदेशेलिखेच्छीमुख
राख्यः विक्षेपसंज्ञामध्यंनयेत्। मानैक्यार्धरज्जुंतंयथादिशंनयेत्। चंद्रमसः चंद्रमस्यजंन्ययादिग्वैपरीत्येननयेत्
अथविक्षेपलेखनपूर्वापवदति इतिद्वितीयेवलनाग्रकेंद्रस्थसूत्रचिन्हात्स्वमांत्यबाणो केंद्रान्यसन्मध्यश
रंचमध्यः केंद्रोस्वकीयान्यदिशिक्रमेण १८ इत्तइति। द्वितीयेरज्जुतेमानैक्यार्धरज्जुतेवलनाग्रकेंद्रस्थसूत्रचि
न्हात्स्वमांत्यबाणो। यस्मिन्प्रदेशेवलनरेखास्पृशतिनास्मिन्प्रदेशेबिंदुन्यसेत्। तस्मात्सूर्यस्यदक्षिणोत्तरस्पर्शमोक्ष
विक्षेपांगुलानियथादिशान्यसेत्। चंद्रस्यस्पर्शमोक्षविक्षेपांगुलानिदिग्वैपरीत्येननयेत्। तत्रबिंदुन्यस्यतस्मादे

207
1918

र्कसूत्रंमध्यबिंदुप्रवेशयेत्। तद्भात्यरज्ज्वग्रयत्रस्पृशतितत्रस्पर्शमोक्षौवेदत्। मध्यवलनंचसूर्यस्याद्यरज्ज्वादक्षिणोत्तररेख
याविक्षेपवलनांगुलयोरकदिक्कुंदक्षिणविक्षेपस्त्रेदक्षिणरेखायाः पश्चात्सागेवलनांगुलप्रसादयेत्। उत्तरविक्षेप
स्त्रेदुत्तररेखायाः पश्चात्सागेवलनांगुलंप्रसादयेत्। विक्षेपवलनयोर्भिन्नदिक्कुंदक्षिणविक्षेपस्त्रेदक्षिणरेखायाः प्रा
ग्भागेबलनांगुलंप्रसादयेत्। उत्तरविक्षेपस्त्रेदुत्तररेखायाः प्राग्भागेनयं। चंद्रस्यतुविक्षेपवलनयोरकदिक्कुंदक्षिणविक्षे
पस्त्रेदुत्तररेखायाः प्राग्भागेवलनप्रसारयेत्। उत्तरविक्षेपस्त्रेदक्षिणरेखायाः प्राग्वलनंप्रसारयेत्। भिन्नदिक्कुंतुद
क्षिणविक्षेपस्त्रेदुत्तररेखायाः पश्चात्तदेशेउत्तरविक्षेपस्त्रेदक्षिणरेखायाः पश्चात्तत्रेदशेन्यसेदित्यर्थः। तत्रवलनाग्रे
बिंदुन्यस्यतस्मादर्कसूत्रंमध्यबिंदुप्रवेशयेत्। मध्यबिंदोः सकाशान्मध्यवलनविक्षेपवलनमार्गेणसूर्यस्ययथादि
शंप्रसारयेत्। चंद्रस्यदिग्वैपरीत्येनमध्यविक्षेपवलनमार्गेप्रसारयेत्। तदंतेबिंदुन्यसेत् अथस्पर्शमोक्षदिङ्नि
र्णयप्रासंसंस्थानमाह ग्रात्यरज्ज्वग्रयबाणाग्रतः खंडितेग्राहकार्धप्रमाणेनसूर्येणच स्पर्शमोक्षौभवेतांदि
ग्गोलर्क्षयंतमध्यमग्रासंसंस्थानमाशातः १९ ग्रात्येति। ग्रात्यरज्ज्वग्रयबाणाग्रतः। विक्षेपाग्रतः। ज्ञाणाग्रबिंदोः
सकाशाद्ग्राहकार्धप्रमाणेनसूत्रेणछादकार्धप्रमाणेनसूत्रेणखंडितेलिखेत्तसतिदिशोः दक्षिणोत्तरगोलयोस्प
र्शमोक्षौभवेताः। मध्यमग्रासंसंस्थानमाकाशारः। मध्यग्रासमाह। अंबरात्संलक्ष्यज्ञेयथामध्यविक्षेपाद्बिंदोः साका
शात्। तात्कालिकग्राहकार्धप्रमाणसूत्रेणरज्जुंलिखेत्। तदग्रंयद्यग्रात्यरज्ज्वग्रमतिक्रामतीतदासंपूर्णग्रहणं। य
द्ग्रात्यरज्ज्वग्रांतर्गच्छतितदानुपातनः ग्रहणंज्ञेयं अथइष्टग्रासलेखानयनमाह ग्रग्रासेबाहुरिंदोः स्व
लनककुभिप्राचिपश्चाच्चमोक्षकेंद्रात्पूर्णान्यथास्यात्त्वदिशिदिनपरः कोटिरिंदोर्भुजाग्रात्। वेस्तामध्यात्सौर्यास्फुतिमनृ
जुगतांकोटिकर्णाग्रयोगादिष्टग्रासादिसिध्येसुमतिरनुलिखेद्ग्राहकार्धेनरज्जुं २० ग्रग्रासइति। ग्रग्रासस्पर्शितां
विधुनंस्पर्शग्रासबाहुरिंदोः स्ववलनककुभिप्राचिचंद्रस्यप्राग्भागेवलनमार्गेणमध्यबिंदोः साकाशांतात्कालिकभुजा

परिमितिसूत्रंनयेत्। तदंतेबिंदुन्यस्यतस्मादिग्विपरीतेनतात्कालिककर्णांगुलंन्यसेत्। यत्रकोटिकर्णाग्रयोगतः तत्रबिंदुन्यस्यतस्मात्कालिकग्राह्यार्धप्रमाणसूत्रेणरज्जुंतोलिखेत्तदग्रंशून्यरज्जुंतेयावत्सविशतितावद्ग्रासः। एवंसर्वत्रापी ष्टग्रासोत्पत्तिः। सूर्यस्यतुकोटिर्ग्रयादिशांनयः। इतिविशेषः। मोक्षेतुस्वबलनमार्गेणमध्यबिंदोस्तत्कालेभुजाग्रश्चान्त्रा गबलनमार्गेणनयेदितिविशेषः। एवंसर्वत्रसुमतिनालिखितेमतिरिष्टग्रासादिसिद्धिस्यात् एतत्परिलेखनंगो प्यं। तदुक्तंसूर्यसिद्धांते रहस्यमेतद्दत्वानानंदेयंयस्यकस्यचित् सुपरीक्षितशिष्यायादातव्यंज्ञानमुत्तमं अथ एकरज्जुपरिलेखनमप्याह। तत्रकथं। सुसाधितायामवनौ। तन्मध्येबिंदुन्यस्यतद्बिंदुतः ग्राह्यार्धप्रमाणसूत्रेणएकरज्जुंतोलिखेत्। तस्यरज्जुतस्यदिक्साधनंकृत्वातस्यपूर्वापररेखतः यथादिशांमंडलपूर्वभागेबलनंज्यावत्सार्यमंडलपश्चिमभागेमध्येरेखतोदिग्विपरीत्येनबलनंप्रसार्यतयोरग्रबिंदुन्यस्यततो बिद्ग्रयोरेकसूत्रंतिर्यक्प्रसारयेत्। मध्यबिंदोःसकाशाद्बलनमार्गेणपश्चिमभागेमानेक्यार्धांगुलप्रमाणपरिमितसूत्रंनयेत्। तदंतेबिंदुन्यसेत्। तस्माद्बिंदोर्विक्षेपंयथादिशांज्यावत्प्रसारयेत्। तद्विक्षेपांतेबिंदुन्यसेत्। तस्मादेकसूत्रंमध्यबिंदोःप्रवेशयेत्। तन्मानैक्यार्धप्रमाण प्रतिमितंस्यात्। विक्षेपाग्रबिंदुमध्यबिंदूकृत्य। तत्रग्रात्प्रार्धांगुलप्रमाणसूत्रेणएकरज्जुंतोलिखेत्। तयोर्द्वयोर्यास्मि न्प्रदेशेसंबंधः। तत्रस्थंचवदेत्। अमीष्टग्रासलेखनप्रकारः। पूर्ववद्ग्राह्यार्धप्रमाणसूत्रेणरज्जुंतोलिखित्वापूर्ववद्बलनंप्र सार्यबलनमार्गेणमध्यबिंदोःसकाशाद्भुजानयेत्। तदंतेबिंदुन्यसेत्। तस्माद्ग्रयादिशांविक्षेपंप्रसारयेत्। विक्षेपाग्रबिंदुन्यसेत्। तस्मान्मध्यबिंदोःसकाशात्विक्षेपाग्रपर्यंतंकर्णांगुलप्रमाणसूत्रंनयेत्। यत्रकोटिकर्णयोर्योगः। तत्रत त्कालग्रात्प्रार्धप्रमाणसूत्रेणएकरज्जुंतोलिखेत्। तद्ग्राह्यरज्जुंतेयावत्। ग्राह्यैकरज्जुंतत्रविंशतितावद्ग्राह्यांगुल्याद्यवशेषमध्यग्रहणे बलनमार्गेणविक्षेपंयथादिशांनीत्वातत्रबिंदुनंस्यतस्माद्ग्रात्प्रार्धप्रमाणसूत्रेणरज्जुंतोलिखेत्। तद्ग्राह्यार्धंयावत्सविंशति तावद्ग्रहणं। मोक्षेतुमंडलस्यपूर्वभागेबलनमार्गेणमानैक्यात्प्रमाणसूत्रंनयेत्। तत्रबिंदुन्यस्यतस्माद्यथादिशांविक्षेपंन

यत्। तस्माद्ग्रात्प्रार्धप्रमाणसूत्रेणएकरज्जुंतोलिखेत्। तयोर्द्वयोर्यत्रयोगस्तत्रमोक्षंवदेत्॥ अथग्रहणकालेचंद्र स्यबलनमाह आदौचोत्पद्यधूम्रवर्णानुरूपःखंडग्रासोऽगारकानुकारी ग्रासेरक्तश्यामवर्णोधिकोर्धसर्वग्रासेपि गाढ़ःशीतरश्मिः २२ आदावितिः। आपादग्रहणपर्यंतंजंतेपादमोक्षानंतरंक्षुत्थमोक्षपर्यंतंधूम्रवर्णोनुरूपः धूम्रवर्णसदृशः। खंडग्रासे। अंगवर्णानुकारी। पादाग्रंजर्धग्रासपर्यंतंअर्धमोक्षंचनानंतरंपादमोचनपर्यंतंषड्वादसमू हवर्णसदृशः। ग्रासेरक्तश्यामवर्णोधिकृत्। अर्धादधिकेग्रासेअर्धाग्रंत्रिपादपर्यंतंरक्तश्यामः। रक्ताधिकःश्यामवर्णः सर्वग्रासेपिंगलः शीतरश्मिः। पूर्णग्रासेतत्समुवर्णवर्णः। अत्रपादग्रासपर्यंतंसर्वग्रासावधिदुक्तंवर्णं। मुच्यमानाव स्थायामपिसमानं २२ इत्याचार्यश्रीमन्महादेवकृश्रीमद्दिवाभित्रान्वयवारिधापरिपूर्णसुधाकरश्रीमच्छी निवासाद्दविरचितेकर्णप्रकाशाव्याख्यानेग्रारंभसंज्ञोचंद्रग्रहणाधिकारोनामपंचमोध्यायः अथसूर्यग्रहणमस्मि न्ध्यायेप्रतिपाद्यते। तत्रादौलंबननतिस्फुटनतिस्थित्यर्धमर्दार्धबाहुग्रहणपरिज्ञानंचाह। तत्रश्लोकत्रयाण्यालंबना नयनमुच्यते तिथेर्नताबाणलताग्रहार्धंस्तेनोनतःप्राचियुतोपरत्र रवार्कःस्फुटक्रांतिलवायुतोनास्वसेणसाम्या न्नदिशोलवास्युः १ लवोनपूर्णाकजशिंजिनीहताग्रहादिमौर्व्यारविखषड्गुणोद्धृतः फलंधनंस्यात्घटिकादिलंबनंति थेर्हिपूर्वापरभागयोर्मुहुः २ लंबनेनगुणिताग्रहमुक्तिर्व्यासषड्विहृतनाडिकलाद्यं तद्विलंबनवशात्तथाशिभान्वोः स्वर्णमत्रतमसोपिचनान्यथा ३ तिथेरिति। पूर्ववद्रविचंद्रराहुपर्वानयनादिनार्धान्यानायरविचंद्रोसमकलौकृत्वा दिनार्धपर्वयोरंतरंकुर्यात्। तेदवतिथिर्नतोभवति। सःबाणहतः। पंच५भक्तसंब्वद्ग्रयादिर्भवति। तस्यग्रहादिमितिसंज्ञा। तद्विधाकृत्वा। तेनोनितःप्राचियुतोपरत्ररवार्कःस्फुटः। प्राक्कपालेचेत्तेनोनितः ग्रहादिरहितःरविर्मध्यलग्नंस्यात्। पश्चा त्कपालेतद्वैपरीत्यंक्रांतिलवायुतोनस्वसेणतुल्यान्यदिशोलवास्युः। साधनात्तन्मध्यलग्नात्केंद्रंज्ञात्वाक्रांतिमानीय। तत्क्रां त्यक्षभागयोर्दिक्साम्यंयोगः। दिग्भेदयोगःतेलवास्युः। लवोनपूर्णाकजशिंजिनी। तान्लवान्नवति९भागाद्विशोध्यशेष

स्यजीवानेयाहतागृहादिभौर्व्यागृहादिजीवामानीयतयागुणितालवोनूनवतिभागज्यास्वस्वषड्गुणोधृता। षट्शता
धिकत्रिंशत्सहस्र ३६०० भक्तश्चेल्लुध्वंघटिकादिलंबनंस्यात्। ऋणंधनंपूर्वापरभागयोस्तियोर्हिलंबनंप्राङ्नपालेपर्वांते
ऋणं। अपरकपालेधनंकार्यं। मुहुः पुनः तत्संस्कृततिथेः पूर्ववन्नतमानीयतस्मात्गृहादिमानीसायनसमकलासूर्यपू
र्ववत्ऋणधनंकार्यं। गोलज्ञात्वातस्माक्रांतिरानयेत्। तक्रांत्यक्षयोर्दिक्साम्ययुतिः कार्या। तस्यलवासंज्ञालवभागान्न
वतिभागाद्विशोध्यशेषस्यजीवानेयगृहाद्यजीवांचानीयनवतिभागाद्शेषजीवागृहादिभौर्व्यागुणइत्यादषट्शताधिकत्रि
सहस्रभक्तंघटिकादिलंबनंभवति। तत्साद्धकपालेकेवलपर्वांतेऋणं। यस्योदयेपर्वघटीभिरूनाविलंबनास्या घटिकाहिकार्य
। सूर्योदयाद्ध्वंमधोमवेच्चेनदाविधेयासहितामनीषिभिः। सूर्योदयात्साध्यघटिकास्फुटाः स्युर्दिनार्धनाड्यासहितान्न
तंतत्। यदापर्वांतेलंबनंनहीनंस्यात्। तदालंबनघटिकापर्वघटिभिः ऊनार्धंयोजितेसतिन कार्या। तदासूर्योदयात्पू
र्वलंबनसंस्कृतपर्वघटिकास्युः। तत्घटिकाभिः दिनार्धंयोजितेसतिनत्तस्यात्। तस्मात्तत्कर्मानयेत्। पाश्चिमकपालेध
नंकुर्यात्। तस्मात्पूर्ववन्नादिलंबनांतंपुनःपुनर्गणयेत्। यदापूर्वानीतंपश्चादानीतलंबनंचसमंस्यात्तदास्फुटलंबन
मवति। तत्स्फुटलंबनंकेवलपर्वांतेऋणंपाश्चिमेधनंकार्यंएवंकृतेसतिकेवलपर्वांतमतिस्फुटंस्यात्। अथवाषड्गुणि
तनतभागान्रवोऋणधनंकृत्वातक्रांत्यक्षयोर्दिक्साम्येयोगःभेदेवियोगः कार्यः तस्यक्रमजीवाचउक्रमजीवाचक्रा
र्धक्रमजीवात्रिघ्न्य १२० तोविशोध्यशेषनघ्नागंक्रमजीवयागुणइत्यात्रिघ्न्यायाविभजेत्तलब्धंत्रिंशत ३०० भक्तंचेत्स्फु
टलंबनंस्यात्। अथवालवोननवतिभागज्ययात्रिघ्न्याभक्तंचेत्फलेनयहाद्यज्याभक्तश्चेल्लुध्वंद्विगुणितंलंबनंस्यात्। अ
थवागृहाद्यज्यात्रिंशा ३० भाजितश्चेत्तलंबनंभवति। अथवालवोननवतिघ्न्याभक्तैकराशिज्यावर्गेणभक्तागृहादिज्या
लंबनंभवति। अथवालवोननवतिभागज्यागुणितागृहादिज्याषष्ट्या ६० भक्तश्चेत्तलंबनविनाडयस्युः ३ अथ
द्वाभ्यांश्लोकाभ्यांस्फुटनतिमाह भुक्त्यंतरलवगुणेनहतंविभक्तंव्योमाब्धिनागशिशिभृत्लवदिउन्नतिस्यात्। तत्स

409
1918

लिकामृतमयूरवशरायुतोनोनत्यासमाक्रकुभोभवतिस्फुटोसौ ४ भुक्त्यंतरमिति। भुक्त्यंतरलवगुणेनहतं
गत्यंतरलवज्यायागुणितं। विभक्तंव्योमाब्धिनागशिशिभिः। अष्टशताधिकसहस्र १८०० भक्तंलवादिउन्नतिस्यात्। अ
त्रायंविवेकः। क्रांत्यक्षयोर्यो गोदक्षिणनतिः। अक्षभागेभ्योविशोधितामपिक्रांतेश्चदक्षिणनतिः। क्रांतिभागेभ्योक्षभा
गविशोधिताश्चेदुत्तरनतिः। अथवालवक्रमजीवागत्यंतरं। शगुणितात्रिघ्न ३०० भक्तंचेत्फलंनतिः। अथवागत्यंतरंशगुणा
त्रिंशतालवज्ययाभक्तंचेत्फलंनतिः स्यात्। लंबनेनगुणितायहभुक्तिः स्फुटलंबनेनगुणितांचंद्रसूर्यराहुगतयः व्योमषट्वि
श्वेतैचक्रलाद्यं। षष्टि ६० भक्तश्चेल्लब्धंकलादि। तत्कालादिफलंतद्विलंबनवशात्क्षिप्तान्वोः स्वर्भमत्रतमसोपिचान्य
था। प्राक्कपालेचंद्रसूर्ययोरूनं। प्रत्यक्कपालेचेत्धनं। राहोर्विपरीत्यं। एवंकृतेलंबनसंस्कृतचंद्रविक्षेपमानीयदिशांज्ञा
त्वायुतोनोनत्यासमान्यक्रकुभोभवतिस्फुटोसौसमदिशोर्विक्षेपनत्योर्योगः। दिग्भेदेवियोगःकार्यः। एवंकृतेस्फुटन
तिस्यात्। स्फुटनतिरेवस्फुटविक्षेपः ४ स्फुटास्थित्यर्धमाह स्थितिविमर्ददलेशाशिपर्ववत्समभिधा
यतनश्चनित्यस्फुटात् स्थितिदलोनयुतादिहलंबनेस्थितिदलेचमुहुर्मुहुरानयेत् ५ स्थितीति। स्थितिविमर्ददं
लेशाशिपर्ववत्समभिधाय। स्थितिदलंचविमर्ददलंचास्थितिविमर्ददले। शाशिपर्ववत्। सोमग्रहणवत्। विधेया। अ
त्रास्थितिदलइत्युक्त्वात्पूर्वंसूर्यबिंबचंद्रबिंबमानैक्यार्धानिपूर्ववद्विधेयनिक्षेपवर्गस्फुटविक्षेपवर्गमानैक्यार्ध
द्विशोध्यमूलंकृत्यषष्ट्यागुणइत्वागत्यंतरेणभक्तंलब्धास्थित्यर्धंभवतितत्स्थित्यर्धंद्विधाकृत्वाकेवलपर्वांतोदकं
विशोध्य एकंयोज्यतस्मात्रवांतान्नतमानीयतस्मात्तवार्कमानीयदिशांज्ञात्वातस्माक्रांतिमानयेत्। क्रांत्यक्षभागयोः सा
म्ययुतिः भेदविश्लेषः सएवलवः तद्विधाकृत्वाएकंभवतिभागाद्विशोध्यशेषस्यज्यामानीयसाज्यागृहादिज्ययागुणिता
षट्शताधिकत्रिंशत्सहस्र ३६०० भाजितेचेत्तलंबनंस्यात्। तदेकत्रस्थापनीयं। अपरलंबनस्यज्याकार्यात्यागत्यंतरगु
णइत्वाअष्टशताधिकसहस्र १८०० भक्तंचेत्फलंनतिस्यात्। तत्स्थित्यर्धेचंद्रगत्यागुणितंषष्ट्या ६० विभक्तंचेत्तलब्धंलि

दिकंस्यात्। तल्लिप्तादिलंबनंसंस्कृतचंद्रेपूर्ववत्ऋणधनंकुर्यात्। ततःस्थित्यर्धरविगत्यायुणितंषष्टिभक्तंरवौपूर्ववत्
ऋणधनंकार्यं। तस्मात्चंद्रविक्षेपमानीयतद्विक्षेपनतिंपूर्ववत्संस्कृत्यतस्मात्पूर्ववत्स्थित्यर्धमानयेत्। पूर्वस्थापितलं
बनंमध्यकाललंबनंइदानीमानीतलंबनयोरंतरंइदानीतद्विक्षेपनतिंपूर्ववत्संस्कुर्यात्। पूर्ववत्ऋणधनंकृत्वासंस्कृतप
र्वात्तात्स्थित्यर्धस्पर्शकालेचंद्रोध्यतस्मात्नतादिलंबनांतगणइत्यतल्लुबनंकाचित्स्थापनीयं। पुनर्लंबज्यागत्यंतरयु
णिताज्ज्यात्रयाधिकसहस्रभक्तेचनतिः। पुनःस्थित्यर्धगुणितंचंद्रार्करागुगतयः षष्टिभक्ताश्चिल्लुब्धकलादिचंद्रादित्य
राहुषूपूर्ववत्ऋणधनंकार्यास्थित्यर्धसहितंतस्मात्चंद्रात्पूर्ववद्विक्षेपमानीयनतिविक्षेपयोः पूर्ववत्संस्कारः कार्यः। ए
वंकृतेतत्कालद्विक्षेपःस्फुटस्यात्। तद्विक्षेपास्थित्यर्धोनंरंपूर्ववत्कुर्यात्। एवंपुनःपुनःलंबनास्थित्यर्धंचपश्चादानीत
लंबनास्थित्यर्धंचसमंस्यात्तदास्फुटलंबनास्थित्यर्धंस्यात्। केवलपर्वांतस्थानीतस्फुटलंबनंकेवलपर्वांतेपूर्ववत्संस्कृतं
चेत्लंबनंसंस्कृतस्फुटमध्यकालस्यात्। मध्यकालानीतास्थित्यर्धोनितंकेवलपर्वांत्रादानीतस्फुटलंबनंस्पर्शकाल
लस्यस्फुटलंबनस्यात्। तस्मिन्केवलपूर्वांतेस्पर्शकालानीतस्फुटलंबनंपूर्ववत्ऋणधनंकुर्यात्। तस्मिन्स्पर्शकालानी
तस्फुटास्थित्यर्धमूनितंचेत्स्फुटस्पर्शकालः। अत्रायंविशेषः। मध्यकालानीतस्फुटलंबनस्पर्शस्फुटलंबनयोरंतरंस्प
र्शास्थित्यर्धसहितंस्पर्शकालस्यस्फुटास्थित्यर्धंस्यात्। प्राक्कपालेप्रत्यक्कपालेचायंन्यायः। स्पर्शमोक्षयोः समएवंतत्स्फुट
स्थित्यर्धंलंबनसंस्कृतस्फुटमध्यकालादूनितंचेत्स्फुटस्पर्शकालः। ग्रस्तोदयेपर्वघटीभिरूनास्थित्यर्धनाडीसहितंकार्यं।
सूर्योदयादूर्ध्वंमध्यंतदानीयुक्तविहीनायदिपर्वकालः। ग्रस्तोदयेति। यदापर्वघटिकायाः स्थित्यर्धनाडीऽधिकास्या
त्। तदानींपर्वघटिकाभिः स्थित्यर्धनाडीरहिताकार्या। तदानींसूर्योदयात्पूर्वस्पर्शकालस्यात्। एवंस्पर्शकालेमोक्षकाले
मोक्षास्थित्यर्धनाडीसहितात्चेत्सर्वघटीभिः। सूर्योदयादुपरिमोक्षकालस्यात्। एतल्लक्षणसूर्योदयादुपरिपर्वास्तितमतिज्ञे
यं। सूर्योदयात्पूर्वघटिकाचेत्स्पर्शास्थित्यर्धनाडीपर्वघटिकाभिःसहिताकार्या। मोक्षास्थित्यर्धघटीपर्वघटीभिरूनाका

र्या। एवंकृतेसूर्योदयात्पूर्वापरंस्पर्शमोक्षौस्यातां। मोक्षेतुकेवलपर्वांतेकेवलपर्वांतानीतास्थित्यर्धंयोज्यास्थित्यर्धसंस्कृ
तपर्वांतान्नतमानीयलंबनांतंपूर्ववत्कृत्वातल्लुबादिनत्यंतत्पूर्ववत्कुर्यात्। नतकालिकास्थित्यर्धात्। स्थित्यर्धमर्दार्ध
जित्यादिनालिकात्मानीयतद्रविचंद्रयोर्धनंकार्यं। राहोरूणं। एवंसंस्कृतचंद्राद्विक्षेपादिस्थित्यर्धंतंपूर्ववदानयेत्। ए
वंपुनःपुनःलंबनास्थित्यर्धंकार्यं। यदापूर्वानीतलंबनास्थित्यर्धंपश्चादानीतनलंबनास्थित्यर्धंचसमंस्यात्तां। तदामोक्ष
कालस्यलंबनास्थित्यर्धंस्फुटोस्तः। तस्मात्केवलपर्वांतादेतंमोक्षस्फुटलंबनंपूर्ववत्ऋणधनंकुर्यात्। तदामोक्षकालस्य
लंबनसंस्कृतस्फुटपर्वांतस्यात्। तस्मिन्स्फुटमोक्षास्थित्यर्धसहितेसतिचतुर्थमोक्षकालोभवति ५ अथश्लोकार्धेलं
बनमर्मार्धाह प्राग्लंबनंमध्यविलंबनाच्चवेदनलमलंयदिमोक्षलंबनं ऋणाख्ययोस्यादधिकंविमोक्षजंग्रग्रासम
लंयदिधार्धनाख्ययोः ६ तदंतरेणास्थितिखंडकंनिजंयुतंस्फुटंस्याद्ययुतंततोन्यथा युत्यायुक्तलंबनयोर्धनर्णयोरयंवि
धास्यात्खलुमर्दखंडयोः ७ प्रागिति। प्राक्कपालेस्पर्शलंबनंमध्यविलंबनात् मध्यकाललंबनात् ऊनलंऽधिकं
मध्यलंबनात्। मोक्षलंबनमधिकंतदार्धनसंज्ञंस्तः। तदंतरेणास्थितिखंडकंनिजंयुतंस्फुटंस्यात्। ऋणाख्ययोरंतरंप्राक्कपा
लेमध्यलंबनस्पर्शलंबनयोरंतरंस्फुटस्पर्शास्थित्यर्धसहितंचेत्लंबनसंस्कृतस्फुटस्पर्शास्थित्यर्धंस्यात्। मध्यलंबनमोक्षलंब
नंस्फुटमोक्षास्थित्यर्धसहितंचेत्लंबनसंस्कृतस्फुटमोक्षास्थित्यर्धंभवति तास्थित्यर्धंमध्यलंबनसंस्कृतपर्वांतात्ऋणधनंका
र्यं। एवंकृतेस्पर्शमोक्षकालोस्फुटोस्तः। युत्यायुतिर्लंबनयोर्धनर्णयोः यदामध्यलंबनंप्रत्यक्कपालेस्यात्स्पर्शकाललंबनंपूर्वक
पालेस्यात्तदायोर्लंबनयोर्युतिः कार्या। यदामध्यलंबनंपूर्वकपालेप्राक्कमोक्षलंबनमपरं। तदापितयोर्युतिः। एवंसंस्कृतलंब
नंप्राक्कपालेस्फुटास्थित्यर्धसहितंलंबनसंस्कृतस्फुटास्थित्यर्धंभवति। प्रत्यक्कपालेस्थित्यर्धसहितस्फुटास्थित्यर्धलंब
नसंस्कृतंस्यात्। अयंविधेयः। खलुमर्दखंडयोः। स्पर्शमोक्षमर्ददलयोरपिस्थित्यर्धवत्संस्कारोविधेयः। तद्यथा। ग्रात्यार्धंया
त्कार्धनिवर्गविक्षेपवर्गयोरंतरपदंषष्टिघ्नंगत्यंतरभक्तंमध्यकालविमर्दार्धंभवति। तन्मर्दार्धानकेवलपर्वांतान्नतमा

नीयतस्मान्नलंबनांतंकृत्वानतिंचानीयमध्यविमर्दगुणितरविचंद्रराहुगतयःषष्ट्याप्तकाःकलायदास्युः।नेपूर्ववत्करणं
अनंकुर्यात्रेलंबनसंस्कृतपर्वांतंस्यात्।तस्माद्विमर्दार्धंविशोध्यतस्मान्नतादिविमर्दार्धांतंपूर्ववदानयेत्।यदापूर्वानीतंप
श्चादानीतंचसमःस्यात्तदावर्ग्यतेगणयेत्।नहिलंबनविमर्दार्धंकेवलपर्वांतादुक्तवत्कृतंचेत्तुल्यनिमीलनका
लस्यात्।उन्मीलनेतुकेवलपर्वांतेविमर्दार्धसहितमितिविशेषः। विमर्दखंडयोरपिप्राग्लंबनंमध्यविलंबनाद्देवेत्यादि
विधिकार्यः।इष्टभुजाभिष्ट्यासादिष्टकालानयनमाह स्याद्बाहुरत्रानिमतस्फुटेषुजास्त्यर्धनिघ्नोविवृतःस्फु
टनमः स्फुटस्तनोग्यासविधिर्यथोक्तवत्तत्रोप्यनेहाविपरीतकर्मणा ६ स्याद्बाहुरिति।इष्टकालस्फुटविक्षेपाद्दु
सन्नास्त्यर्धगुणितइष्टकाललंबनसंस्कृतस्फुटास्त्यर्धनामकाइष्टकालभुजास्यात्।तत्रकालविक्षेपएवकोटिः।तद्वर्ग
योगस्यमूलंत्रिज्या।तत्रोग्यासविधिर्यथोक्तवत्तत्रकालकर्णमानेक्षार्धात्खेधितत्रेषाग्यासःस्यात्।तत्तोप्यनेहाविपरी
तकर्मणा।तत्स्याद्भासाद्विपरीतेनइष्टकालःपूर्ववल्लंबनमानयेत्।केवलपर्वांतादभीष्टकालहीनमध्यास्त्यर्धगुणि
तंविशोध्यतत्कालस्थनतमानीयतस्मात्पूर्ववल्लंबनमानयेत्।नेदकत्वनिक्षिपेलवज्यायाःपूर्ववन्नतिमानयेत्।पुनरभीष्ट
हीनास्त्यर्धगुणितचंद्रादित्यराहुगतयःषष्ट्याप्तकाश्चेतुर्ध्नकलादिसमचंद्रपूर्ववत्करणधनेकार्यं।तत्रविक्षेपादिस्त्य
र्धांतंनयेत्।एवंपुनःपुनःकार्यं।यदापूर्वानीतलंबनास्त्यर्धंपश्चादानीतास्त्यर्धंचसमेस्यातां।तदालंबनास्त्यर्ध
स्फुटेस्तः।तत्रास्त्यर्धजाभीष्टनंगत्यंतरगुणितंषष्टिभाजितंमध्यभुजोभवति।तन्मध्यभुजःइदानीमानीतास्त्यर्ध
संगुणितंलंबनसंस्कृतस्फुटास्त्यर्धनाभाजितश्चेल्लब्धंस्फुटभुजस्यात्।लंबनसंस्कृतस्फुटास्त्यर्धनाममध्यका
लंबनेदानींतनलंबनयोरंतरसंस्कृतास्त्यर्धामित्यर्थः।एवंसर्वत्रसूर्यग्रहणेऽयंन्यायोयोज्यः।नतिसंस्कृतन
लंबंद्रविक्षेपएवकोटिः।तद्वर्गयोगामूलंदमिष्टकर्णइति।विपरीतकर्मणेत्यस्यायंभावः।ज्ञात्रानत्यासोनमानेक्षार्धवर्गा
न्नतकालविक्षेपवर्गशोधितान्मूलीकृतान्षष्टिघात्व्यर्कगत्याप्तकात्लब्धंफलंतत्कालास्त्यर्धात्खेधितंचेत्खेषमिष्ट

कालास्यात्॥९॥ ॥अथग्रहणेविद्यमानेपितस्यानययाध्यिमाह मार्तंडबिंबस्यदिवाकरांशाःसल्लक्ष्यतेनोरव
नुखंडितोपि सुतीक्ष्णतांबन्महतःसुधांशोःसुनिर्मलत्वादपिषोडशांशाः ९ मार्तंडेति।महतःमार्तंडबिंबस्यदि
वाकरांशाःद्वादश१२भागाःखंडितोपि।चंद्रबिंबाद्यादितोपिसुतीक्ष्णभावात्प्रतापाधिक्यात्नोसंलक्ष्यते।नदृश्यतेसुधांशोर
पिचंद्रस्यषोडशांशाःषोडशभागाःतन्मसाखंडन्नःसुनिर्मलत्वान्नदृश्यते।द्वादशांशास्तुदृश्यतएव ९ अथग्रस्तस्यसू
र्यस्यवर्णमाह आदावंतेबहुलधूम्रधूमधूम्रोरविस्यादर्धत्यक्तःक्रयतिपुनःकालतांकज्जलस्य अर्धादूर्ध्वंकव
लितनुःकृष्णतांम्रःपिंगःसर्वग्रासेभवतिसविनासर्वदाकृष्णएव १० आदाविति।आदावंतेबहुलधूम्र
धूम्रोरविस्यात्।स्पर्शादारभ्यपादग्रासपर्यंतंत्रिपादमोक्षानंतरंद्युत्थमोक्षपर्यंतंहुतभुजःअत्यंतबहुलधूम्रधूम्रवर्णस
दृशः अर्धात्खेधितः।क्रयतिपुनःकालतांकज्जलस्य।बिंबस्यार्धग्रस्तेऽर्धेमुक्तसर्वमर्धंअंजनसदृशवर्णस्यात्।अर्धादूर्ध्वं
कवलितनुःकृष्णतांम्रःपिंगः।त्रिपादग्रस्तेमुच्यमानेत्रिपादेआद्योंशाःकृष्णमध्योंशास्तांम्रःतृतीयांशाःगुणस
र्णः।सर्वग्रासेभवतिसविनासर्वदाकृष्णएव।सर्वमंडलग्रहणेसूर्यःसर्वदासर्वांशःकृष्णवर्णएव १० इत्याचार्यश्रीमं
महाराष्ट्रमहाराष्ट्रकरश्रीमद्दिवाकरात्मजान्वयवारिराशिपारिपूर्णसुधाकरश्रीमद्गणेशनिवासप्रणीतेग्रहलाघवाभिधानेग्र
हग्रासंज्ञेसूर्यग्रहणाधिकारोनामषष्ठोध्यायः अथास्मिन्नध्यायेग्रहणमुदयास्तगणनप्रकारमाह उनोग्रहो
लघुगतिस्तरणेरुदेतिप्राच्यामतोधिकगतिस्तदधिकःप्रतीच्यां शक्रस्यदिश्यधिकमुक्तिरिवास्तमूनोयात्यस्तमूनगतिर
प्यधिकोपरस्यां ९ उनइति।तरणेःसूर्यात्।उनोग्रहःलघुगतिः।ऊनमगतिग्रहः।तेकुजगुरुशनयःशक्रो।बुध
शुक्रो।चयदाऊनमधनि।तदाप्राच्यामुदेति।ततःसूर्यादधिकगतिग्रहः।चंद्रः।अवक्रोबुधशुक्रोएतेजाधिकगतयःजाधि
काःसंतःप्राच्यांदिशिउदेति।उदयंतीत्यर्थः।शक्रस्यदिशिप्राच्यांदिशि।जाधिकमुक्तिः।चंद्रबुधशुक्राःरविरुनाःसंतः
अदृश्यंयांति।अस्तंयांतीत्यर्थः।उनगतिःकुजगुरुशनयःअवक्रो।बुधशुक्रोचरवेरधिकाःसंतःअपरस्यांप्रतीच्यांदिश्य

411
1918

कर्णप्र॰टि॰ २०

स्तंयातीत्यर्थः। अयमभिप्रायः। चंद्रः जयक्को। बुधशुक्कोच्चरवेरुनाऽधिकाः संतः प्रागस्तंपश्चादुदयंयातीत्यर्थः १.
जथग्रहाणांकालांशाकानाह कालांशाकौदिनकरेर्नवभिः कुचंद्रर्क्षवेदैर्दिनेस्तुरंगसीत्तकरैः क्रमेण सौम्यात्
शुक्रगुरुसोमसुन्नार्किभ्यो हीनाधिकादिनपतेस्फुटदृग्यदृग्यदृग्याः २ कालांशाकैरिति। चंद्रः दिनकरै॰। द्वादशभि॰१२
भागैः दिनपतेः सूर्यात् ऊनोधिकोवायदास्यात्तदातस्यऽस्तमयउदयोभवति। शुक्रः नवभि॰९ भागैः ऊनाधिको सूर्यात्
भवति। तदातस्यऽस्तमयउदयोभवति। वक्रगः शुक्रः नवभि॰९ भागैः ऊनाधिकः सूर्यात्तदातस्यास्तमुदयोभवतः। बृहस्पति
कुचंद्रैः एकादशभि॰११ भागैः। बुधः विश्वैः त्रयोदशभि॰१३ भागैः। द्वाभिः दिनैः पंचदशभि॰१५ भागैः। कुजः तुरंगसीत्तकरैः सप्त
दशभि॰१७ भागैः। सूर्यात्एतेयदाहीनाधिकास्तदाऽदृग्यदृग्याः अस्तमिनउदिताश्चभवंति २ अथग्रहाणामयनसं
स्कारमाह ग्रहस्यदोर्ज्यारहितात्त्रिभज्यकासेपाहृताद्दोलनवाप्तविभिर्भजेत् लिप्तादिबाणायनयोः समाशयोः कुर्याद्द
र्णमिन्नदिशोर्धनंग्रहे ३ ग्रहस्येति। जयनांशसहितस्यग्रहस्यदिशंज्ञात्वाभुजजामानीयरहितात्त्रिभज्यकासात्त्रिज्या
वा॰१२॰ रहितासेपाहृणास्वस्वपातोनकेवलग्रहोसन्नविक्षेपेणगुणितात्रोलनवाप्तविभिर्भजेत्। समनवत्याधिकत्वात्तद्ये
न २९ ७ भक्ताश्चेल्लब्धंलिप्तादिबाणायनयोः समाशयोः कुर्याद्दर्णमिन्नदिशोर्धनंग्रहे। ग्रहेजयनविक्षेपयोः समदिक्केकृर्ण
कुर्यात्। भिन्नदिक्केधनंकुर्यात्। त्रदाजयनसंस्कृतग्रहस्यात् ३ जयसंस्कारमाह क्षेपेक्षप्तासंगुणितर्क्ष भा
क्षितलब्धंकलासंस्वर्णंविधीयते यास्योत्तरक्षेपमवंनमश्चरेप्राचिस्थितेपाश्चिमभागगैः अन्यथा ४ क्षेपति। क्षेपेस्वस्वर्णे
क्षेपेऽक्षप्तासंगुणितविषुवच्छायागुणितेऽर्कभाजितेद्वादशभि॰१२ र्लब्धंकलादिकंग्रहेप्राचिस्थितेप्राक्कपालस्थितेदक्षि
णविक्षेपश्चेत्संउत्तरश्चेत्तत्स्वर्णंकार्यं। पश्चिमभागैरन्यथा पश्चात्कपालेग्रहेदक्षिणविक्षेपश्चेत्तत्स्वर्णं। उत्तरश्चेत्धनं ४

जथग्रहाणांउदयास्तस्फुटीकरणमाह एष्येत्यादिधिकाद्भनोर्कस्वगयोर्यस्याहिनाडीगणोयुक्तासौविवरोदयेविधि
स्यंपश्चात्मचक्रार्धयोः एकर्क्षास्थितयोस्तयोः पुनरसोसाध्योतरस्थेर्लवैः

:श्रीः
२०

413
1918

नोक्षिते ५ एष्यइति। अर्कस्वगयोः अयनाक्षसंस्कृतयोः सूर्योदयेस्फुटीकृतयोः आदित्यग्रहयोर्मध्येयोल्प
स्तादिष्यभागाद्यानीयतत्स्वोदयोः नगुणइत्यादिनांशता २० भजेत्तल्लब्धमेष्यविनाडिकादयः योधिकस्तस्माद्गतभागाद्यानी
यतत्स्वोदयेनगुणइत्यादिनांशतादिभजेत्तद्गतविनाडिकादियुक्तोसौविवरोदयेविधिरयं। आदित्यग्रहयोर्भिन्नराशिस्थत्वेसति
नयोर्विनाडयोर्योगः कार्यः। अस्योजयंविधिः भिन्नराशित्वइत्यर्थः। पश्चात्सूर्यास्तमयकालेचक्रार्धं ६ युतयोः षड्भाशियुतयोः
र्ग्रहयोरित्यर्थः। अत्रापियध्योल्यादित्यादिविनाडीसंयोगांतंसर्वंकार्यं। एकर्क्षास्थितयोस्तयो पुनरसोसाध्योतरस्थैर्लवैः
। नयोरयनाक्षसंस्कृतयोरर्कग्रहयोः एकराशिस्थयोः सनोस्तदात्तयोरंतरभागादयः स्वोदयेनगुणइत्यादिनांशच्छकाः विना
डयः स्युः। कालांशाश्चदृग्धृतश्चकथितोलंबस्तद्वद्दोनोक्षितं। ताविनाडयः दृग्धृताः १० सत्यकालांशाः स्युः। विवरोदयजा
नीतविनाडयस्ताश्चदृग्धृता १० श्चेत्कालांशाः स्युः। स्वस्वकालांशकेभ्यः दृग्धृतकालांशायदाऽल्पास्युस्तद्वद्दोनदृग्यते।
यदासमास्तदास्तमयोदयसमयः। तत्समीकरणमुच्यते। ध्रुवकालांशकेभ्योदृग्धृतकानामधिकोनकलाःस्वस्वगत्या गु
णिताऽर्कग्रहगत्यंतरेणभाजितश्चेल्लब्धंकलादिस्वग्रहेदृग्यद्याऽर्कसंस्कृणंधनंकार्यं। तास्मिन्कृतेतयोरेष्योल्यादित्यादिदृग्धृ
तकालांशकपर्यंतंपुनः पुनः कार्यं। यदासदृग्धृतभागाः ध्रुवकांशसमास्तदादृग्यवास्यादितिप्रकृतानुसोरणज्ञेयं ५

जथउक्तमेवार्थंभागांतरेणाह उक्तांशांतरकालललंबांतरलिप्ताभुक्त्योर्विवरेणदृक्तग्रहक्षान्वोः। वक्रोपगतेषु
देरगतियुत्यागंम्यनिगतानिचसंतिदिनानि ६ उक्तइति। ग्रहक्षान्वोस्तत्कालललंबांतरलिप्ताः दृग्धृत १० भागध्रुव
कालांशकेभ्योंशांतरलिप्ताः तयोर्गत्यंतरभक्तास्त्येतल्लब्धानिदिनानि। ध्रुवकालांशकेभ्योदृग्धृतकालांशकाऽधिका
श्चेदेष्यदिनानि। उनाश्चेद्गतदिनानि। एवमस्तमये। उदयेत्तद्दूपरीग्रहेवक्रगतसतितयोर्गतियुत्याभाज्या ६

जथऽस्तमयोदययोः पूर्वानीतदिनानामेष्यानिगानिज्ञानार्थमाह इष्टांशकेभ्योत्यधिकाध्रुवांशाः यदोनदातानिगा
नान्यहानि अस्तोल्लिकागंम्यदिनान्यवहिर्विलोमत्रस्तान्युदयग्रहाणां ७ इष्टेति। इष्टांशकेभ्योयदाऽधिक। ध्रु

415
1918

अशीत्यधिकशत १८०भागोन।व्यर्केंदुभागास्तिथिभाजिताः सितंसवेत् ५ अथपरिलेखनप्रकारमाह
बिंदोर्बाहुः संन्निवेश्योयथाशंपश्चादिंदोः प्राङ्मुखी कोटिरस्मात् प्राच्यामिंदोः पश्चिमाशामुखी साकर्णास्तिर्याग्बिंदुको
टयग्रमध्य ६ बिंदोरिति सुसाधितायामवनौ।मध्येबिंदुन्यस्येंदोर्बाहुर्यथादिशंनिवेशः उत्तरमुज्झ्येत्बिंदोर
त्तरतेप्रसार्यः दक्षिणश्चेद्दक्षिणमुज्झ्येबिंदुन्यस्यचंद्रपश्चात्कर्णगोन्नत्यादिंदोः कोटिः प्राङ्मुखीनेया।कोट्यंतेबिंदुन्य
सेत्।प्राच्याप्राग्दिक्भागेचंद्रस्यात्तदुज्झादिंदोः कोटिः पश्चान्मुखीनेया।तदंतेबिंदुन्यसेत्।कर्णस्तिर्याग्बिंदुकोट्ययमध्ये।मध्य
बिंदोरारभ्यकोट्ययपर्यंतंतिर्यक्कर्णनयेत् ६ कर्णकोटियुजिषड्भिरंगुलैर्मंडलंशशाङ्कतःसमालिखेत् आनयेदपरतः
सितंविधोः कर्णमार्गगमथासितेसितं ७ कर्णकोटीति।नाडृशाकर्णकोटियोगेशशाङ्कतःचंद्रस्यषड्भिरंगुलैः षडंगुलपरिमि
तसूत्रेणएकंदृक्तंलिखेत्।आनयेदपरतःसितंविधोःकर्णमार्गगमयासितेसितं।यत्रषडंगुलदृक्तस्यात्सयास्मिन्देशेकर्णयो
गःतत्रबिंदुन्यस्यतस्मात्षडंगुलपरिमितसूत्रेणदृक्तंलिखेत्।तदाचंद्रस्यशृंगोन्नतिस्यात्।यद्वातदस्यकर्णस्ययत्रयोगः
तत्रबिंदुन्यस्यबिंदोरपरतःपश्चिमभागेसितांगुलपरिमितसूत्रंकर्णमार्गेन्यस्यबिंदुन्यस्यतत्रषडंगुलपरिमितसूत्रेणदृक्तंलि
खेत्।एवंकृतेतृतीयंशृंगोन्नतिस्यात्।ज्ञासितेकुज्ञेसितंशुकूंस्यात् ७ सितांगविश्लेषदलेननंदाद्दृतधिकंस्यात्तल्लिखेत्
सूत्रं नीतेनशुक्लादनुकर्णगत्यादृक्तंलिखेत्तेनसितप्रसिध्यै ८ सितांगेति।सितांगविश्लेषदलेन।सितांगुलस्यजंगुल
स्यषण्णांचज्ञनरदलेननंदाद्दृतं९नवभक्तंचित्तलब्धानियदिपूर्वानीतसिद्धादधिकं।तदापरिलेखसूत्रंपूर्वानीतशुक्रसू
त्रपरिमितसूत्रेणसितप्रसिध्यै।एवंदृक्तंलिखेत् ८ इत्याचार्यश्रीमन्महाराज्यमहारकश्रीमद्विश्वामित्रान्वयभू
वारांशपरिपूर्णसुधाकरश्रीमद्भूनिवासमहविरचितेकरणप्रकाशाख्यारत्यानेग्रहासन्नेष्टगोन्नत्यधिकारोनामत्रयोदशोध्याय-
अथास्मिन्नध्यायेग्रहाणांयुत्याधिकारगणनमाह अनलमंदशीघ्रोरविचरेलभुक्तेरुनेयवक्रिण्यधिकेनुलो
मात्।।वक्रास्तयोः शीघ्रगतावनलेगम्यायुतिस्तेभ्वगतान्यथास्यात् १ अनलेति।अनलमुक्तेरविचरेलभुक्तेरुनेयस्मि

413
1918

न्दिनेययोर्ग्रहयोर्योगसद्भावःन्नास्मिन्दिनेन्नयोस्फुटोकार्यो।अनयोरयनसंस्कृतोचकार्यो।गतीचानीये।एवंकृतेऽधिकभु
क्तेग्रहेऽलपभुक्तेः अलपभुक्तिग्रहस्फुटादूनसतितदानीमेष्यस्तयोर्योगः।अथानुलोमान्शीघ्रगतेरलपगतिर्ग्रहात्वक्रिण्य
धिकेसतिऽधिकभुक्तेश्चग्रहेऽधिकेसतितदानीमपितयोरत्रयोयोगःवक्रस्थयोःशीघ्रगतावनलेवक्रस्थयोर्द्वयोःसत्योःशी
घ्रगतावधिकगतिर्ग्रहेऽलपगतिर्ग्रहात्ऽजनलेऽधिकेसतितत्तयोस्तदानींगम्यायुतिः।तयोर्योगएष्यस्यात्।तेभ्वगतान्यथास्या
त्।तेस्त्रिभियोगः ऽन्य,थाचेत्तयोर्ग्रहयोर्युतिर्गत्तास्यात्।तद्यथा।अलपभुक्तेर्ग्रहात्ऽधिकभुक्तिर्ग्रहेऽधिकेयुतिर्गता।
अलपभुक्तिर्ग्रहादधिकभुक्तिर्ग्रहेवक्रगेऽनेसतिगता।वक्रस्थयोर्गतयोर्मध्येऽलपगतिर्ग्रहात्ऽधिकगतिर्ग्रहेऽनेसति
युतिर्गतेत्यर्थः १ अथयोगगणनमाह अवक्रयोर्वक्रितयोश्चस्वभुक्त्यंतरेणांतरलिप्तिकास्युः दिनानिव
क्रिण्यधभुक्तियुत्याप्तेयागतिस्तेरगतागतावा २ अवक्रयोरिति।अवक्रयोःस्वभावगत्योःग्रहयोर्वक्रितयोर्वक्रस्थयो
र्ग्रहयोश्चांतरकलास्तयोर्गम्यंतरेणविभजेत्।वक्रिण्यधभुक्तियुत्या।एकःवक्रःअपरःस्वभावगतिः।तयोरंतरकालाः त
योर्ग्रहयोर्गतियोगेनविभजेत्।एवंकृतेलब्धानिदिनानिभवंति।एष्यदिनाईानिगतदिना।ईानिचभवंति।ज्ञेयागतिस्तेरगताग
तागतावा।तेस्त्रिभियोगेःऽगता।एष्यगतिःगतागतगतिः।तयोर्ग्रहयोर्भवति।अवक्रयोरित्यनेननजनलमुक्तेरविचरेलभु
क्तेरुनेइत्यनदेष्यगतयोगेऽधिकेइत्यनदुक्तंस्यात्।वक्रितयोरित्यनेनवक्रगतयोरित्यनेनवक्रस्थयोःशीघ्रगतावनल
इत्यतदेष्ये।अधिकेगतइत्युक्तंस्यात्।वक्रिण्यधभुक्तियुत्याइत्यनेनवक्रिण्यधिकेनुलोमइत्यतदेष्ये।ऊनेगतइत्युक्तंभव
ति २ अथयोगतात्कालिकमाह गतिरंतरलिप्तिकाहतागतियोगांतरभाजितातदा अगतेस्वभुक्तेगतेकला
श्चरेवक्रगतेन्यथासमौ ३ गतिरिति।तयोर्ग्रहयोरंतरकलास्वभुक्त्याष्टथग्गुणद्वत्वायदाएकःवक्रःअपरःऋजुगतिः
तदातयोर्गत्यंतरेणभाजितावेभयोःष्टथक्फलंस्यात्तत्कलादिएष्ययोगेधनंकार्यंगतयोगेचेदृणंकार्यं।वक्रग्रहयोःसतोःतदातयो
र्गतियोगेनष्टथक्साजयेत्।तत्फलंष्टथक्कलादि।तत्रद्रहेएष्ययोगेचेत्धनंकुर्यात्।गतयोगेऋणं।वक्रगेन्यथा।वक्रगयोस्तयागु

गम्नागहारोच्चधनमृणंवर्षरात्रं। ऋणधनंधनऋणं। एवंकृतेग्रहोसमकलोस्यातां ३ अथग्रहाणांकुजादीनांविक्षेपानूस्व
पातलवाश्चाह नवदिनेशरसार्कदिवाकरादशहताः स्वलुबाणकलाः कुजात्॥ युगयमाष्टरसांबरभूमयोदशहताः इह
पातलवाः स्मृताः ४ नवदिनेशेति। कुजादीनांयथाक्रमं। नवदिनेशरसार्कदिवाकरादशहताः स्वधनुबाणकलाः कु
जात्। नवतिः९०। विंशत्यधिकशतं१२० षष्टि ६० विंशत्यधिकशतं१२० विंशत्यधिकशतं१२० एताबाणकलाः विक्षेपकला
भवंति। युगयमाष्टरसांबरभूमयोदशहताइहपातलवास्मृताः। चत्वारिंशत् ४० विंशतिः २० अशीतिः ८० षष्टिः ६० शतं१००
एतेपातभागाभवंति ४ अथकुजादीनांबिंबकलामाह युगाग्निनेत्रषट्कृतिरसिवेदास्तंबरमौनिधयः स्वरामाः
॥ व्योमेंदुनिघ्नानिजकर्णभक्ताकुजादितोबिंबकलाभवंति ५ चतुर्विंशतिः २४ षड्विंशत् ३६ द्विचत्वारिंशत् ४२
अष्टचत्वारिंशत् ४८ त्रिंशत् ३० एताः कलाः कुजादीनांमध्यबिंबलिप्ताभवंति। दशागुणिताएतास्त्रिन्नीयशीघ्रकर्ण
भक्ताबिंबकलाभवंति ५ अथपातस्फुटमाह भौमसूर्यसुतवाक्यतिपाताःसंस्कृताश्चलफलेनयथाते॥ स्यु
स्फुटाज्ञसितपातलवास्युःस्वीयमंदफलयुक्तिरहीनाः ६ भौमेति। भौमसूर्यसुतवाक्यतिपाताः। कुजज्ञानिष्टद्द
स्थतिपाताः। चलफलेनसंस्कृताः स्वतृतीयशीघ्रफलेनग्रहवद्दृणंधनसंस्कृताः स्फुटास्युः। ज्ञसितपातलवाः। स्वीयमंद
फलयुक्तिरहीनाः। बुधशुक्रपातभागाः। स्वद्वितीयमंदसकलफलेनस्वस्फुटयुक्तेचेत् अत्रपातभागेऋणं। तत्ररहिते
चेत् अत्रधनं। एवंकृते स्फुटयुक्तेपाताभवंति ६ अथकुजादीनांस्फुटविक्षेपचंद्रयोगागणनमाह स्वंस्व
पातेरहितस्वचरात्सोम्यभृगवोश्चलोच्चात् कृत्वादोर्ज्यानिजशरहताशीघ्रकर्णोधृवास्त्र क्षेपस्पृष्टोभवतिनिजपातानि
तव्योमगत्यानत्वास्सूर्यग्रहणविधिनासंस्कृतःशीतरश्मिः ७ स्वंस्वमिति। स्वंस्वपातेरहितस्वचरात्। स्वस्वस्फुपा
तोनस्वग्रहात्सोम्यभृगोश्चलोच्चात्। बुधशुक्रयोः स्वस्वस्फुटपातोनस्वस्वशीघ्रोच्चात्कृत्वादोर्ज्याः। दोर्ज्यामानीय। तद्दोर्ज्या
निजशरहताः स्वस्वमध्यविक्षेपगुणिताः शीघ्रकर्णोद्धृताश्च। क्षेपस्पष्टोभवति। स्वस्वत्रितीयशीघ्रकर्णभक्ताः स्फुटविक्षे

419
1918

पास्युः। ग्रहाणांचंद्रस्ययोगेनिजपतेनितोत्यर्कगत्यानत्यास्सूर्यग्रहणविधिनासंस्कृतःशीतरश्मिः। निजपातोननतसोत्तर
श्मेः सूर्यग्रहणवन्नतिविक्षेपावानीय। चंद्रबिंबग्रहबिंबयोर्योगएवमानेक्यार्धतन्मानैक्यार्धवर्गेनतिसंस्कृतचंद्रविक्षेप
वर्गाद्विशोध्यास्थित्यर्धमानीयतत्स्थित्यर्धेस्फुटयोगकालादूनिश्चेत्स्पर्शकालः। युतोमोक्षकालोभवति ७ अथ
ग्रहांतरज्ञानोपायमाह शरयोः समभिन्नगोलयोर्विवरैक्यंभवतियग्रहांतरं जनयोस्तनुखंडयोगतोयदिभेदोल
घुर्विग्रहांतरं ८ शरयोरिति। शरयोः समभिन्नगोलयोर्विवरैक्यंभवतियग्रहांतरं। समगोलास्थितयोर्भिन्नगोलास्थित
योर्ग्रहयोस्फुटविक्षेपयोरंतरंऐक्यंक्रमात्कार्यं। एवंकृतेग्रहांतरंग्रहयोरंतरमध्यंस्यात्। जनयोस्तनुखंडयोगतोयदिभे
दोलघुर्विग्रहांतरं। जनयोर्ग्रहयोर्विग्रहांतरंतनुखंडयोगतःस्वबिंबार्धयोगतःयदिलघुस्यात्तदानींभेदोभवति। बिंबार्धि
क्यंग्रहःस्वल्पबिंबग्रहंग्रसतइत्यर्थः ९ अथग्रहयोर्दिग्ज्ञानमाह असमदिशोःसमयोर्युतिभाजोर्निजनि
जबाणदिशिधुचरोस्तः। समकक्षगोरवलुयस्यशरोल्पापरदिशिसोन्यनमभ्रस्तत्स्यात् ९ असमदिशोरिति
असमदिशोः समयोर्युतिभाजोः। भिन्नदिशिस्थितयोर्युतिभाजोः। समकक्षसमकक्षयोः समयोः समदिशिस्थितयोः स
मकक्षयोः निजनिजबाणदिशित्वस्वविक्षेपदिशिधुचरोग्रहोस्तः समकक्षगोसमदिशिस्थितोग्रहोयस्यग्रहस्यशरः
विक्षेपः अल्पस्यात्। सोन्यनमभ्रस्तः अन्यग्रहात्परदिशिस्तात्। तिष्ठतिखलु॥ दक्षिणविक्षेपत्वेदुत्तरतास्थिति। उत्त
रविक्षेपत्वेदक्षिणेतिष्ठतीत्यर्थः। अंतिमे। आद्यैर्विलग्नकारप्रयोगात्उत्तरोनरमंगलमस्तीतिज्ञाप्यते ९ अथग्रहा
णांस्पर्शमोक्षज्ञानोपायमाह समकक्षयोर्ग्रहयोरुदयोयः स्फुटमनयोरुदयास्तमयेन सभवतियेनसतिग्रहभे
दसतिर्थिरत्नः कुरुलंबनपूर्वं १० समकक्षायोरिति। उदयास्तमयेनविधिना। एष्योलादित्यनेनविना। डीग
णः साध्यस्तयोर्यवं। विनाडीगणेयेसाधितेयावत्यांघटिकायांग्रहोसमकक्षास्तः तावतीघटिकांज्ञात्वातत्तद्ग्रहयोर्घ
टिकायानन्नमानीयतत्तादृग्घटिकायालंबनसंस्कारःकार्यः। नतिसंस्कृतग्रहांतरमेवविक्षेपः। विक्षेपवर्गादिस्थित्य

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

धंतिमानयेत्। तत्रास्तित्यर्धलंबनसंस्कृतग्रहयोगकालादूनंचेस्यर्क्षकालः। अमीष्टग्रासादिकंसर्वंबुधिमद्भिःगणि
तज्ञैरूहनीयं। तस्मात्सुष्ठूक्तं। लंबनपूर्वकुर्विति। अत्रश्रुतस्मृतिमल्लोकेकुर्विति। आशीर्लिलकारप्रयोगाच्चएतत्ग्रंथस्य
ठितॄणांपाढयितॄणांसर्वेषामायुरारोग्यऐश्वर्याभिवृद्ध्यात्मकंमंगलमस्तीत्यर्थः। श्रीब्रह्मदेवःकविः। ग्रंथस्यप्रकरणत्व
दस्मिन्करणप्रकाशेग्रहाध्यायेचनप्रतिपादितः कविनेति। सर्वेष्टसिद्धिः १० आसीत्यार्थिववृंदवंदित
पादांभोजद्वयोमाधुरः श्रीमद्ब्रह्मबुधोगुणैकवसतिर्ख्यातोद्विजेंद्रः क्षितौ नत्वात्तस्यसुतोंघ्रिपंकजयुगंरवंडेंदुचू
डामणेरहनैःस्पष्टमिदंचकारकरणंश्रीब्रह्मदेवःकविः ११ आसीदिति। श्रीब्रह्मदेवःकविः। स्पष्टमिदंचका
रेतिक्रियाकारकसंबंधः। श्रीब्रह्मदेवः। श्रीमान्ब्राह्मणश्रेष्ठःकविः। अतिक्रांतार्यदश्रीविद्वान्। अथवाकविरिवकविः
। भगवच्छुक्रइवात्यर्थः। अनेनएतत्करणकर्तुःभगवच्छुक्रस्यज्योतिषयादृशंप्रावीण्यंतादृशंप्रावीण्यमस्याप्यस्ती
तिप्रभातियते। पुनःकीदृशः। कस्यकुमारइत्यपेक्षायांचंद्रबुधस्यसुतः खंडेंदुचूडामणेः। खंडेंदुरर्धचंद्रः सःचूडामणि
र्यस्यः खंडेंदुचूडामणिः परमेश्वरः। तस्यांघ्रिपंकजयुगंपंकेजायतइतिपंकजकमलं। पंकजमिवांघ्रिरंघ्रिपंकजो
क्तयोर्युगंनत्वाप्रणम्यतस्यापितुर्वैभवंदर्शयति। पार्थिवेंद्रवंदितपदांभोजद्वयः पृथिव्याईश्वरःपार्थिवः सर्वभू
मीत्यादिनाजस्प्रत्ययः। पार्थिवानांवृंदः समूहःतैर्वंदितंजंघाभ्यांसुजायतइत्यंभोजंकमलंजंभोजामितिपदांभोज
तयोर्द्वयोर्यः। पार्थिवेंद्रवंदनवंदितपदांभोजद्वयंयस्यसः। तथामाधुरः। मधुरानिवासोस्यमधुरः गुणैकवसतिः। गुण
नांसौशील्यादीनांएकानिय। तीत्वसतिर्यस्मिन्सतथाद्विजेंद्रः द्विजश्रेष्ठः क्षितौख्यातः। भूमंडलेप्रसिद्धः कीर्ति
मान्। चंद्रबुधः। चंद्रबुधसंज्ञः। यआसीत्। तस्यसुतः। एतेनपितुरपिसर्वशास्त्रप्रावीण्यमस्तीतिप्रतिपादितं। ब्रह्म
देवः करणंज्योतिःशास्त्रसिद्धांतप्रकरणंचकारतेननानातंत्रजातावेकवचनंस्पष्टचकार। स्पष्टकृतवान् ११ इत्याचार्य
श्रीमन्महामाध्यमहारकश्रीमद्विश्वामित्रान्वयवारिद्राव्यारव्याने ग्रहसंज्ञेग्रहाणांयुत्यधिकारोनामनवमोध्यायः
इत्यर्णाधिकारः बिंदुदुर्लिपिविसर्गवीथिकान्यूंगपडितपदभेददूषकः हस्तवेगजडबुधिपूर्वकंक्षंतुमर्हतुसमीक्ष्यसज्ज
नाः १

421
1918